

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

51.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA

IRTA

BATTA BÉLA

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

BUDAPEST, 1908

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

ÁRA EGY KORONA.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

51.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA

IRTA

BATTA BÉLA

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

BUDAPEST, 1908

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Jd 523/6
A Nyelvudományi Intézet
Könyvtára
Leletéri sz.: 1506/49

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.¹

A gondolkodás kezdetleges fokán nem szerkeszt az ember alárendelt mondatokat, eszejárása sokkal egyszerűbb, mint hogy bonyolult gondolatmenetet alkosson. Az alárendelt mondatok tehát a mellérendeltekben állottak elő: így a melléknévi mondatok is végigmentek ezen a fokozatos fejlődésen, míg mai használatukhoz eljutottak.

A melléknévi mondat nagy valószínűség szerint a kérdőmondatból keletkezett. Erre mutat kötőszavának, a relativumnak határozatlan, illetőleg kérdőnévmási alakja. Lehetséges, hogy ilyen gondolkodás hozta létre: ezt a mondatot: *ki volt az, aki ezt vagy amazt tette* — az egyszerű észjárású ember úgy alkotta meg: *ki volt? ki tette ezt?* — Már most valószínű, hogy ilyen páros kérdések egyszerűsítése céljából a nyelvhasználat egybeolvasztotta a két kérdést ilyformán: *ki volt, ki tette?* — és a második mondat hangsúlya megváltozott, az ige lett nyomatékoská. — Vagy: *ki akar szólni? szóljon!* és később: *ki akar szólni, szóljon!* — eleinte hangsúlyváltozás történt, később szórendváltozás is. Vagy: *nem tudod? mi történt?* F. *Tudom, mi történt,* — a hangsúly ismét átvetődött. — Vagy: *mondd el! mit láttál?* (indulatos beszédben ma is így használjuk) és *mondd*

¹ A néprajzi példák főképen a Vác és vidéke nyelvújásából vannak véve: lehetőleg az eredeti kiejtés szerint. — Források: a) maga a nyelvújás. Ny. — b) Dugonics: Példabesz. és jel. mond. 1820. D. — c) Arany-Gyulai: Népkölt. gyűjt. I–III. Ny. — d) Arany László: Népmesék. Ar. — e) Nyelvészeti Füzetek. Ny. F. — f) Magyar Nyelvőr (csak kötet és lapszám). — Megjegyzem, hogy adatgyűjtésem eredetileg jóval gazdagabb volt; helykimélés végett itt sokat mellőztem.

el, mit láttál, stb. — A szórend meg az igekötők elhelyezésének szabályszerűsége már későbbi fejlődés eredménye. Eszerint a melléknévi mondat ősi alakjában a mellékmondat többnyire megelőzhette a főmondatot a kérdés logikai meneténél fogva.

Budenz József (Nytud. Közl. 5:19.) igen behatóan foglalkozott a viszonyító névmások eredetével és a következő eredményre jutott: „A relativum a kérdő névmásból fejlődött. Hogyan lesz a kérdő nvm. relativummá? A kérdő nvm. elveszti mondatbeli sajátos hangsúlyát és a nvm. utáni mondattagok kapnak hangsúlyt; kérdő mondatban maga a kérdő nvm. hangsúlyos és más a szórend is. Lényeges sajátása a kérdő nvm.-nak a kérdő hang a nem tudott tartalom megismerésére. Ha evvel nem törődünk, elmarad a kérdő hang s a kérdő nvm. határozatlan nvm. jelentésével bir: *ki* jobbra, *ki* balra dőlt; *ki-ki* a maga helyén; vagy elibe tett szócskákkal: *vala-ki*, *vala-mi*, *né-ki* (régies), *né-mi* . . . A relativ mondat korábban önálló mondat, a hangsúlytalan *ki* pedig határozatlan nvm. volt, amelynek értelmé egyenlő 'egyik' v. 'némelyik', tehát nyugodt hangsúlyú, míg a relat. *ki* teljesen hangsúlytalan. Csakugyan látjuk is, hogy a régiségben a *vala-ki* relat. gyanánt is szolgál: *valaki el akar menni, elmehet.*“

Szintén további fejlődés volt, hogy a mutató névmással utaltak a melléknévi mondatban kifejezendő cselekvésre. Ez a ráutalás idézte elő gyakori használat folytán a mutató nvm. és a relat. illetén összeolvadását: *aki*, *amely*, *ami* stb.

Budenz a relat. előtti *a*-t névelőnek tekintette, amely az egész relat. mondatnak, mint értelmileg névszói egységnek névelője volna; ez tehát nem a relat. *a*-ja, hanem az egész relat. mondaté: *a[ki vesz] annak lesz = a [vevőnek] lesz.* Ez persze erőltetett magyarázat.

A tapadás tüneménye látszik itt, amely gyakran egymás mellett álló mondatelemeket összeforraszt, sőt külön mondatok határvégi elemeit is egyesíti. A relat. legrégibb nyelvemlékeinkben *ki*, *mi* stb. alakban fordul elő. H. B. *ki* nopun, *kin*ec odut, *kit* ur ez nopun stb. K. T. *qui* vleben tart, *quit* sceplev nem illethet; a Bécsi és a Münchener kódexben szintén *ki* alakban. Régi eredetű közmondásainkban is rendszerint *ki* áll. Az *aki*, *ami* újabb fejlődés. Itt az *a* maga a mutató *az* nvm. A mutató nvm. a főmondat végén rámutató mondatrész volt, amely idő-

folytán összeolvadt a *ki*, *mi*-vel.¹ Tehát „*aki* másnak vermet ás, maga esik bele“ eredetileg így hangzott: *Az, ki* másnak vermet ás, maga esik bele. Legyen, *ami* lesz, korábban: legyen *az, mi* lesz. Mivel gyakran szerepeltek egymás mellett, idővel a nyelv-érzék egységesnek érezte a kettőt.

Eleinte az *aki*, *ami* alakban a mutató nvm. alanyesefe fonódott össze a relativummal. Később analogia folytán az özszeolvadás akkor is megtörtént, mikor a mutató nvm. nem alanyesetben állott, hanem különféle ragos alakokban szerepelt a relat. előtt. „*Amit* mondasz, fontold meg“ e h.: *azt, mit* mondasz, fontold meg. — Égjen el a házo, *aki* hazunnyi nem tud, e h.: égjen el a házo *annak, ki* h. n. t. 6:227. Később azután, mikor már az *aki* (*akit* stb.) formában a mutató névmási elem a nyelvérték előtt elhalványult, a főmondatban pleonasztikusan újra kitették a hangsúlyos mutató névmást. Pl. Bolond ember *az, aki* jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180. (I. Simonyi, Kszók 1:222; Magyar nyelv^a 322; Új helyesírás 15. §. d.)

A relat. régebbi alakja, mikor már az írásjelzés mutatta, hogy a nyelvérték a mutatónévmást a mellékmondat kötőszavához tartozónak érzi, csak itt-ott bukkan fel egy-egy népnyelvi példában: Város végén van egy madár, az ki engem oda vár (30:499. Nd. Firtosvára). Nem kell nekem hagyma, égye még a gazda, az ki nekem aggya (8:328. Csiksztkirály).

A relat. előtti mutató névmásból lett *a* hangsúlyos voltán sokat vitatkoztak. Annyi bizonyos, hogy amennyiben a relativumnak van némi hangsúlya, ez a hangsúly az *a*-n érezhető, ellenben mint névelő teljesen hangsúlytalan lenne. Budenz is kénytelen elismerni, hogy „a *ki*, *mi* névmások hangsúlytalan volta mellett az *a* a hangsúlyosabb. A relat. csak csonka mondatban lehet hangsúlyos: *azt* teszem, a *mit* . . .“ A főmondatoknak a relativ mondatokra utaló mutató névmásai mindig hangsúlyosak szoktak lenni; pl. *Annak* adom, aki többet ígér érte. — Zolnai szerint az *aki*, *amely*, *ami* stb. alakok a jelzett fogalmat jobban kiemelik, mint a mutató elem nélküliek (*ki*, *mely*, *mi* stb.): *azt, akit* láttam (gyöngébb vonatk. *azt, kit* láttam). Az összeírásnál tkp. a hangsúlytalan *ki*, *mi* kerül össze a hangsúlyos *a*-val. A hangrendi fejlődés tehát ez volt: *az, ki* > *az ki* (*az kit* stb.) > *a'ki* > *akki* > *aki*, végeredményben *a*

¹ Zolnai: Mondattani buvárlatok NyK. 24. k.; I. no. Arany magyarázatát is.

hosszú *k* megrövidült. A mondatközi írásjel először a két mondat eredeti határán jelenik meg, majd a főmondat határán belül marad, amikor a relatív mondat a főmondat határvégi szavát már magába olvasztotta, bekebelezte.

Igen fontos a népnyelv adatainak a figyelembevétel, azért mert a nép beszéde még ma is sokkal szabadabban fejlődik, természetesebb, mint az irodalmi nyelv; ítéleteinket legbiztosabb ha az élőbeszéd tanúságaiból vonjuk le. Természetesen itt is kritikával kell eljárunk annak az eldöntésében, melyik szöveget fogadjuk el hitelesnek, melyiket nem.

Az *aki* és *ki*-féle alakokat az irodalmi nyelv és a köznyelv felváltva használja. A melléknévi névmásnak első elemét a mutató *a*-t csaknem kivétel nélkül elhagyják a csángók (*ki*, *mi*, *melyik* s ennek alakjai: *melyikek*, *melyikeket* stb.).

Nincs egy is csángókból, *ki* kolduszkoggyék (= kolduljon). 7:115. Sziel *ki* fú 7:116. Az embér is gyíren, melik nem gyiszno. 7:114. Melyik szokott kicsidül (= kicsi korában), mēnēn hēgyēn ló. Há hol van, melyikeket nyúszta? (vannak helyett). Burján melyiket eszik marhák. 7:116. Mekkapódott a gyűrű, mit beleeresztett vót [a vízbe] 30:227.

De más nyelvterületeken is találkozunk a relativum ezen eredetibb formájával:

Gyere te kötnyi való gézēngúz, *ki* nyomorékká tettē. 9:234. Esztergom. Fődsüket: olyan *ki* az ágyúszóra is aszongya: mit mon' kēd? 29:479. B.-hunyd. A rossz Kerekes meghótt, tuggya kinek ott a Péterfija (ucca) vígin ojan szép háza van. 7:522. Debrecen. A cserénkorcba vót tűzve a cifra főzőkalány, mōg a borotvatok, mit mind magik faraktak bicsakká. 8:84. Kkhalas. Megjelent előtte ēgy gyönyörű legén, kire a lány ugy rábámút, hom mingyá . . . 8:328. Veszprém.

E használat gyakoriságát leginkább fönntartják a közmondások és a költői termékek:

Nemcsak az szomjas, *ki* a kútba néz. 1:178. Ipolyvid. Az az úr, *ki* korábban kel. 10:473. Annaudvar. Kit az Isten szeret, maga is megberetválja (kopaszra mondják). 30:491. Karcag. Ijjen gyütt-mönt embérnek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé. 7:377. Mesztegnye (Somogy megye.). Mijen a malac, ojan a mise. 8:370. Szentés. Barna kis lány hiában keresed, beleégett (a cserénybe), *ki* téged szeretett. Ngy. 1.:206. Megesett már rajtam, mi meg akart esni, elment a galambom, *ki* el akart venni. Ngy. 1.:234. Kit mindig szerettem, jaj de távol estem, kit mindig gyűlöltem, annak rabja lettem. Ngy. 1.:192.

A relativum teljesebb alakjának eredetére rámutat az egyes vidékeken járatos kettőzés is: *akki*, *ahhol* stb. (*az ki*, *az hol*

alakokból). Némely vidékek megtartják ezt az eredetibb *akki*, *ammi* stb. alakot:

Akki hódtöttekor születik, a hetedik esztendőn túl nēm viszi, épusztú. 10:185. Csurgó. Akki szereti, annyit ēhetnē, hos sokat. Ny. F. 33:18. Kemenesalja. Karácsony estē ējinn akki a zasztuó sorkán űl, özvegy embēr lēssz az ura. Ny. F. 17:61. Pápavid. nyj. Nagy ajándékot ād annak, ki a kutyārúl tud valamit, és nagy büntetést annak, akki elsikkasztotta. 29:375. Hódmezővás. Van nēkem ety kis lovam, ammék maga aló kihánnya ag ganét. — Túró. 2:468. Debrecen. Annak is van dūga, akkit akasztanyi visznek. Ny. F. 34:112. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419. Abaujm.

A vonatkozó névmást a *csak* szócska mintegy nyomósítja, kiemeltebbé teszi; de értéke határozatlanabbá lesz, közeledik a határozatlan névmáséhoz. Rendszerint határozatlan mennyiséget jelentő névszókra vonatkozik:

Szállicsa haza nekem mindenemet, ami csak nálla van, az utolsó kender farkig. 9:558. Pocsaj (Biharm.). Gyerték ide én mellém kisfiaim, egyetek-igyatok, amit csak a szemetek, szátok megkiván 7:184. Orosháza. Ha a mēnyecske nem ellenkezik vele, mindent ēgtész neki, amit csak a szemeszája kíván. 15:182. Mingyá seggössé tött mindōnkit, akin csak kifokhatott. 8:85. Kkhalas. — Szétválasztva is előfordul: Juli nēnéd is igen érti a szájáve, mer *ami* e zégatta világon *csak* törtīnyik, a tán mind emongya neki. 30:487. Németgencs (Vasm.).

A vonatkozó névmások használata.

A melléknévi mondatoknál a népnyelvben nagy ingadozást és következetlenséget tapasztalunk, különösen a főmondatban álló mutató névmás használata körül.

Rendszerint, ha a főmondatban ki van téve a mutató nvm., vagy egyéb utaló szó, a mellékmondatban pedig a relativum, akkor szokás a melléknévi mondatot szabályosnak, teljesnek tekinteni (ilyen utalás: személyes, határozott, határozatlan nvm., határozott és határozatlan számnév, mutató nvm.-ok stb.). Ez a használat a népnyelvben nem mondható nagyon gyakorinak.

Az irodalmi nyelvhasználattal egyező szabályos relat. szerkezeteket megtaláljuk a népnyelvben is.

Az aki használata. Az *aki* relativumot az irodalmi nyelv akkor használja, ha a főmondatbeli mutató szó személy. Ugyanilyen szabályosak a következő népnyelvi példák:

1. *csop.* A főmondatban álló mutató szó maga a megnevezett személy:

Egyik sē kapott szédnivalót, csak a lekkisebb lēánka, aki már telē szēdte a kosarát 6:229. Hát a tündérkirájt talájják, aki maga egy arasz, a szakálla két arasz, a lova egy nyúl vót. 8:375/6. A kiráj mög, aki sehogyse tutta ēfelejtteni első feleségit, hun az egyik, hun a másik gyereket vőtte az őlibe. 7:184. Te vagy anyádnak a legszēbbik fija, akivē a többit ijeszgetik: 7:180. Akkó még nem nyótt fő az a sok kapcabetyár, aki később a zsandárvilágba szóbelivē tette a jóra valóbbját is. 8:83.

Népies költői termékekben már gyakoribb:

Elől megy a masiniszta, ej haj! csuhaj! ki a geőzöst igazintja. 29:11; 29:593. Átkozott az apa, átkozott az anya, ki ēggyetlen lányát táncra elbocsátta. 8:384. Akadok én szeretőre . . . de jóra, ki elviszen a bánatból a jóra. 30:230. Van tinektek mostohátok, aki gondot visel rátok. 9:528. Szeretőt mást is találok, kivel kedvemre sétálok. 6:432. Megérdemli az a lány, kiért sáros a csizmám. Ngy. 142.

2. csop. A személyt a mutató névmás pótolja; igen gyakori kedvelt szerkezet, kivált közmondásokban: ez az ú. n. korrelatív szerkezet:

Van annak, aki többet nem kíván. Dug. Nemcsak az szomjas, ki a kútba néz. 1:178. Kap az, a ki nem rest (tréfás palóc mondás hetvenkedő legényekre) 30:442. Aki bottá köszön, annak durunggâ felének: 7:520. Akit a kigyó megcsíp, az a gyiktű is fél. 6:368—8:278. Fejesnek kell lenni annak is, akit felakasztanak. D. Könnyen beszél az, akinek fog van a szájába. 6:317. Nékem más nem parancsol, csak az, aki énnyí ad. 2:513. Bolond ember az, aki jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180, 372.

Költői termékekben is gyakori:

Tennapelőtt dobolták, ki felköti bocskorát, annak aggyuk Mariskát. 8:236. (Gydal.). Az ég alatt nem találok olyanra, aki engem keservesenn siratna. 1:274. Mert ekit én úgy szeretek, azzal együtt nem élhetek. Ngy. Én Istenem, add megérnem, kit szeretek avval élnem! 10:96. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419.

Az ami használata. Az *ami* relativumot igen gyakran használja a népnyelv — az irodalmi nyelvvel egyezően — az ú. n. korrelatív szerkezetben:

Ebé az, ami másé. D. Ne egyél abbúl, amitől megfiadzol. D. Amihez szokott Jancsi, azt cselekszi János is. D. Ijen gyütt-mönt embernek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé. 7:377. Sok babot kő addig megenned, még azt tudod, amit én. 30:441. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kíván, amit meg nem kaphat 4:87. Amibe látyák az embert, abba tekin-tik. 9:133. Azon se adja, amin venni kéne. 2:142. Májd kisegítelek én, ha idádod ászt, ámirő te nem tucc. 6:469. Amihez én fogok, attól kicsint félek. 6:410.

Az *amely* használata. A népnyelv az *amely* formát csak nagyon ritkán használja: rendszerint tudakos szerzők készítette versekben (felköszöntők, lakod. versek, karácsonyi játékok) őrizte meg. Az irodalom szentesítette ugyan használatát, t. i. az *amely* a főmondatban megnevezett tárgyra vonatkozik, de ma már a közbeszédben, a műveltek ajkán, népies, sőt nem népies íróknál is gyakran az *ami* nvm. veszi át szerepét. (Nyr. 34 : 379).

Legtovább fenn fog maradni az *amely* az olyan relat. mondatokban, amelyekben a rel. nvm. a főmondatból átkerült mondatrésznek jelzőjévé válik, az ú. n. attrakciós szerkezetben; bár az *amely* innen is kezd kiszorúlni. Az *amely* névmásnak leg-hatalmasabb versenytársa, leggyakrabban használt egyértékese az *amelyik* és (összevontan) *amék* forma, egyébként pedig az *aki*, *ami*.

Tagadhatatlan, s a népnyelvi gyűjtők följegyzései is igazolják, hogy az *amely* forma még nem veszett ki teljesen a népnyelvből:

Egy se jó birka, amely nem bírja a szőrit. 6:368. Szentes. Nincs oly kár, mely valakinek ne használna. 2:127, 2:286. H. M. V. Az a kő és megvan, ameijen Bákainé a csata előtt megjelent vót. 6:178. Ditró. (Csikm.) Ne fuss a szekér után, mejjre nem ülhetsz fel. 9:32. Háromszék. Újszegeden most faragják azt a fát, melyre szegény Konkó Jánost akasztják. Nd. 1:372. Vegyék el kezembül ezt a tálat, amelyet az újjam már tovább nem állhat. 10:429; lakod. vers. Jédes kedves szüleim, a kedves hoázukat itt hagyom, melyben születtem, melyben engemet főnevéték (a menyasszony búcsúzik szüleitől) 29:284. Húzd el a Rákóci híres árijáját, melyet dalólt, mikor vívta Regéc várát. 7:426.

Gyakoribb az *amely* azon relat. mondatokban, amelyek a főmondat valamely részét attrakcióval magukhoz vonták:

Amely ember sok édest nyal, keserűt is fal. 6:519. Amely ébet bottá köll a nyúl után hajtani, sosé észnek annak a foktábú. 7:520. Amegyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor egymásután ki köll vinnyi a zudvarra. 7:86. Amel lyukat bedughatsz a kis újaddal, ne dugd azt az ökleddel. 2:286. Vót egy városba, amely helyen torom-torom tetfején vót, egy igön-igön gazdag embér. 2:130. Amely kenyéren összevesznek a testvérek, azon össze is békélnek. 6:318.

Az *amely*-t leggyakrabban helyettesíti a népnyelvben az *amelyik*, (összevonva) *amék* alak. A népnyelv az *amelyik* névmást személyre és tárgyra vonatkozólag egyaránt használja:

Itt van egy kútban egy tizenkétfejű sárkány, amejik a forrásokál mind eldugja. 8:466. Améllik előbb teli szedi a fazékát, ak kap egy uj ruhátt

4:36. A zembör még ollant is bánno (= sajnálta), *ha mellik* nem ollan bátor embör, mind e. 2:179 Göcsej. A testvérek pedig azt végeszték, hogy amellikük egy krajcárt elenged a vámbul, halál fia lesz. 1:419. A cigán főmászott a fára, a mellik éppen a pap ablakya előtt át. 6:270. Találhatni *ollik* tükét is, *melliknek* nem ártott meg a fagy. 6:523. Nem tehetek róla, de tésztát kenyeret olyat szereték, amejik zok v. zokos (szalonnás). 9:230. Én nem kívánok egyebet, hanem accide azt az aranygyűrűt, amejik az újdoba van. 15:42. Amelyik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól. Látta a királfi, hogy egy nagy várba vannak, amelliknek sok szíp szobája van. 9:233. Gondúta, hogy ez az a város, amellikrű neki az öreg asszon beszít. 6:371. Mellik ódalán van az ökörnek töpp szőri? Amellikre a farkát csapi. 4:38.

Az *amék* nvm. személynevek után csak ritkán fordul elő:

Lement a legkisebb kirájjíjú es, *amiknek* a nyelve alatt vót a hódvilág. 8:374. Nekem olyan kis lovam van, amék minden házba benyerít. Dob. 14:284. Kiesett a vastag fa a kezibül, amék a kezibe vót 7:521. Amék kutya eccő átúszí a Dunát, többször is átúszí a! 6:130. Od'adták neki aszt az abroszt, améket reggelig kerestek. 10:428. Az a jószág jó, *amiknek* sok iméje van (légyecsipés okozta daganat) 9:478. A gója... tüzes tüsköt viszen a házra, *ameiken* megbántották, is felgyuttya. 8:181. *Amik* számokat a pók főköti a hálójába, tödd a lutriba, nyersz. 4:83. Tessék megnézni az árkot, amékbe akkor a Kökiny lú kereste a maga élelmit. 10:527.

A relatív névmások fölcserélése.

Az irodalmi nyelv a relatív névmások használatát szigorúan szabályozza. T. i. az *aki* (*ki*) és *amely* (*mely*) mindig a főmondatban megnevezett személyre és dologra vonatkozik; az *ami* (*mi*) pedig meg nem nevezett dologra utal.¹

Ehhez a szabályhoz azonban nem igen szoktak alkalmazkodni: még modern írók is vétenek ellene, a népnyelv meg ép úgy nem törődik vele, valamint a régi írók. A relatív névmások felcserélése nagyon közönséges dolog. A névmás-cserének legtöbb esetben az az oka, hogy a népnyelv az *amely* relativumot jóformán nem is használja, helyettesei az *amelyik*, *amék*, igen gyakran az *aki*, *ami*.

Nagyon ritkán fordul elő, hogy a névmáscsere csak látészólagos, t. i. akkor a relatív névmás a szónak tartalmára vonatkozik, nem pedig az alakjára; tehát ha a tárgyi fogalom személyt jelöl, vagy amikor a tárgyat megszemélyesítjük. Pl.

¹ Tsétsi: Inter *ki* et *melly* est differentia apud accuratiores Hungaros; *aki* refertur ad personam, *amelly* ad rem.

Vén bocskor, akire köpedelem még csak ránézni is. 1:458. [öreg asszonyokra mondják]. Sírom kövire azt írják: Itt nyugszik egy gyöngyvirág, kit elhagyott a világ. 20:288. Irigyelik tőlem azt a csillagot, aki az én életemre ragyogott. Nd. (személyre vonatkozó, tehát nem feltűnő eltérés). Hát eccer egy galamb repül oda, aki nem vót más, mint az ő szép felesége. 14:379. Hát eccer megszóllal a ló, aki tátos vót. 14:376. Ha pediglen eljön az a sárgalábú gólyamadár, akit úgy is nevezünk, hogy halál. 29:532.

1. *Aki amely helyett.* — Az *aki* névmást a népnyelv igen gyakran használja olyan esetekben, mikor az irodalom az *amely* névmás használatát követeli. Általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy csekély kivétellel az állatnevek után mindig *aki* a relativum. A növénynevekkel a népnyelv épúgy bánik, mint egyéb tárgyi fogalmakkal:

a) Élő lényeknél (állatnevek).

A hintó után elfutott a kutyájuk is, aki mindég ugrát a hintó ódalára, mer látta, hogy a fánn ül valaki. 8:330. Ollan dühös harapós kutya nem terömhelt, aki hozzám tudott vóna férközni. 29:478. Nem tehetem, hogy a Kőkíny lúír is fizessen, aki a Píhes mellett lóggóra szok eljárni 10:567. A lovat is aszt ütök legjobban, aki legjobban húz. 30:367. Meddű az a tehén, aki nem borgyadzik. 6:373. Vót éccer ém macska, akivē a gazdasszonya nagyon rosszú bánt. 7:36. Suszter nekem fonalat ad, hogy bevarrhassam a bőgyit a gércének, aki maj megdöglik. 7:280. Csudamadár a szarka, kinek hosszú a farka 7:92.

b) Egyéb tárgyi fogalmaknál. — A népnyelv szívesen él még az *aki* relativummal a növényneveknél is; a többi tárgyi fogalmak után leginkább akkor, ha azok mint cselekvők szerepelnek.

Hát láttya ott aszt a szép agácafát, aki ott künyűtt a földöbű 1:375. Nincs ojjan vad gyümölcs, aki még nēm írök. 9:231. (= megjön lassankint mindenkinek az esze) s. i. t. — Azon jár el a gőzkocsi, aki a regrutát viszi. 1:273. Sok a korpája annak a malomnak, aki sokat öröl. 30:399. Olyan mint a szem, aki mindent lát, csak magát nem láttya. 30:365. Hát ne járjon olyan szekér után, aki fel nem veszi. 9:132. De csak a szemit száját tátotta, amint meglátta a nagy világosságot, aki a kőlap alú gyütt. 9:232. Ek kulacs bor ammelé, ki torkunkat megkenné. 8:285. A kapitány nyaka körű csavarta a feleséginek a kendőjét, a ki főtartotta a csapást. 9:233.

De egyéb esetekben is gyakori használatú az *aki* névmás:

Osztán épárogott gonosz lelke a pokóba, aki olyan akár a kalamáris. 9:234. Az űeje a zaran gyűrű, aki a zujján vót. 6:322. Nemi jó íze vagyon az almának, kit a Vilma választott magának. 6:240. Hát há tettet a két krajcárt, akit édobtá? 2:132. Annyi dohánt elszíp, hogy az Isten is öröjzön; akit ténnap vettem, mán abból egy falás sincs. 30:494. Enné van ékkönyv, akibe minden boszorkány neve égván. 15:229. Aszt a tojáshajat, akibű a

csirke kikött, össze kell dugni, hogy összetarcsík a csirke. 6:520. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. De még szebben verik aszt a rézdobot, kire rózsám tőled émasérozok. 9:240. Kalocsába faragják a bitófát, kire aszt a Balog Jancsit akasszák. 29:384. Vót arannya, ennivalója, meg fütykösse, akivel mást megverhessen, ha bántja. 10:428.

2. *Ami az amely helyett.* — Az állatnevek után a népnyelv nem használja az *ami* relativumot. A növényneveknél és a többi fogalmak után felváltva használja az *aki* névmással.

Ahhó megy férhő, aki annak a fánok tetejibű, ami ott volt a kastíl előtt, egy ágot hoz. 6:370. Ne legyík levele a rózsának, amit hozol. 6:367. Monnta a zinassának, hogy szakajcsa le a tulipányt, ami ott van a zerdő szélinn. 8:328. Elszárad az a fű, mit a kasza levág, elhervad az a lány, kit babája elhagy. Nd. 8:285. Egy kulacs bor ammelé, mi torkunkat mekkenné; hahaha, ha ja gazda azt adna! 15:235. (l. az előbbi pontot, b). A bujtárjait mind ébérnátá csúfnévre, ami osztán azokon hótig rajtik száratt. 8:85. Aszt a ruhát, amibe a neheesség a gyereket etaláto, hét mögyén áti ké vinni. 7:181:7:230. Ha a zórunk alá hántunk, majd évégezzük a sort, amibe járatps kend 2:514. A cserén közepin a tűzhely, a fábú csinát csipetű mellette, amivé az embör parazsat töhetűt a pipára. 8:85. A királné valami patikaszört adott férjének az italábo, amitű az elalutt. 10:184.

Egyéb esetekben is fölcseréli a népnyelv a relativ névmásokat egymással. Így állhat:

a) *aki* . . . *ami* helyett. Még és jobb, akit maga szerez az ember. 10:47. Gyergyósztmiklós. Tudta jól, hogy ebé az, aki a másé, ha mindjárt az öregapám uramé is. Ngy. I. 497. Eccér lëssz, aki sosé vót (= a baj hamar megeshetik.) Ny. F. 10:32. Kit nem látott ember, aszt kellett megérnem. 6:231. Nem kérdem aszt mástul, kit magam szemlélek. 6:410. Gergelyjárás-kor. A fokossal olyat vághat, kit csak az Isten gyógyíthat. Ngy. II:196. Nincs olyan hosszú, kinek vége ne legyík. 29:189. Hajdú-Szovát.

b) *ami* . . . *aki* helyett. Dugonicsnál gyakori, ma már ritkán hallható. Nem mind okos, ami tanúlt. D. Nem mind koldús, ami kér. D. Nem mind cigány, ami barna. D. Nem mind szegény, ami fótosan jár. Dug. (általánosító, összefoglaló értelmű mellékmondatok, azért áll ami.) Ez az ember, ami itt van, az én testvérem. 9:563. Szilágyság. Az az úr, ami ott ül. Kassa vid. 20:573.

c) *aki* . . . *ahány, amennyi* helyett. Avvá mēkfujja a siptyát, asztán aki hal csak vót, kiment a szére (= a tenger szélére). 15:92. [L. még később a népies attrakcióval szerkesztett relat. mondasokat!]

d) *ami* . . . *ahány, amennyi* helyett. No mit tehetett a kiráj, kifűzette, ami bére vót, asztán bement a kigyóhó. 15:42. Lekókányozta az ómát, ami vót (= lepiszkálta a fáról). 8:177.

e) *ami* . . . *amilyen* helyett. A Pihe Náci csak am marad, ami gyerekkorába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely). 14:333.

Dugonics közmondásaiban és példabeszédeiben, melyeket a nép ajká-

ról írt össze, gyakran találkozunk az ő idejében a népnél is sokszor használt *amely* névmással oly esetekben is, mikor az irodalom nem használja: a) *aki* helyett: Nincs oly tökéletes mester, melynél tökéletesebbet ne találhatnál. D. b) *ami* helyett. Héjjában attúl félni, melynek meg kell lenni. D. Azt tömi, melynek feneke kiesett. D. Csekély dolog, mely a gyermeket meg nem neveteti. D. (vehető szabályszerűnek is, ha a dolog szót megnevezettnek vesszük.) c) *amennyi* helyett. Nem kaparhat annyit a fősvény, melyet el ne tékozolhatna korhely fia. Dug.

A mutató névmás használata.

Az alárendelések legnagyobb részében nem szabályos a mutató névmás használata, és épen a relativ nvm. alkalmazásamódja idézheti elő a népies mondat szerkezetek sajátos fordulatait.

Valahányszor a relativ mondat a személynek vagy a dolognak vmely ismert vagy lényeges jegyét fejezi ki, azt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban használt hangsúlyos mutató névmással. pl.

Ad meg Isten azt a papot, aki minket összeadott. 2:469; 29:283. Azt a kis lánt, ki ma férho mén, szeretőül soká birtam én. 1:416. A faluba nincs oly legén, mint Pista, ki a bíró borát [mindig] megissza. 29:478.

Az alanyesetben álló mutató névmás kihagyása egészen közönséges, de nem minden esetben magyaros. — A mutató névmás elhagyása akkor nem feltűnő, ha már ismert dologról van szó. De kirívó németesség érzik az efajta mondatokban: a kép, mely a falon függ; a ház, melyben születtem. A mutató nvm. hiánya ez esetben valóban fűlsértő. Úgy látszik a jelzői melléknévi mondatokban a nép nem igen hagyja el a mutató névmást.

a) Hiányzik a főmondatból a mutató nvm. alanyesete, tehát a főmondat alanya:

Ki keveset főz, könnyen megeszi. D. Aki ebbel fekszik, bolhásan kél fel. D. 1:50. Aki pénzes, kényes. D. Nincs akinek ne vétsen. D. Ki egy tűt lop, ökröt is próbál. D. Aki mástól vár, szomorún jár. 6:82. Nálunk jól viselje magát, aki idejő. 1:326. Aki hátul marad, huzza be az ajtót [a felelősség áthárítása] 29:189. Engem ölel, aki szeret. 1:227. Aki a zsidónak nem köszön, átesik a küszöbön. 9:178. Akinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét. 10:524; 29:189; 7:424. Akinek hat leánya van, búkézni ne menjen máshoz. 1:225.

Ami szabad, redves, ami tiltott, kedves. Ngy. Ami ritka, kedves. D. Ez ám, ami. D. Ami a másé, nem a Tamásé. 50:299, 400. Ami kísik, nem mulik. 7:130. Ami tilos, nem kimondani való. 9:477. Majd csak lessz,

ami lessz. Ny. Végötös végig igaz, amit ehéjt émonda. 4:32. Sok esik, amin örvendhetni, de sok omol, amin búsulhatni. Amivel kirkettem, imhol vagyon kisen. 6:90. Van, mibül adjon. D.

Gyakran teljesnek látszik a relativ mondat főmondata, pedig nem teljes; pl.

Eb, aki haragszik. D. 1:58. érdekes, hogy itt nem az *ebtől* függ a melléknévi mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól. Ilyenek: Eb, aki nem barát. D. Eb aki bányya, kutya aki szánnya. D. 1:60. Ember fogad fogadást, aggeb aki megállja. D. 1:86. Bolond (az), aki maga nyakára vágja a fát. D. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Jobb az arany, mint a réz, bolond, aki rád néz. 8:527. Szegény egér, melynek csak egy lyuka van. D. Nem mind bors, amit a kalmár ebe hullat. Dug. 1:53. Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1:329. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2:116.

b) Hiányzik a főmondatból a mutató nvm. tárgyesete:

Aki nem hiszi, vigye el az ördög. Ny. Aki kísún gyün haza, be nem eriszttem. Ny. Ki magát a korpa közé keveri, megeszi a disznó. D. Aki lármáz, puff (üsd) nyakon! Ny. Ne szánd, ki vagyona mellett éhezik (= aki vagyonos, mégis éh.) 9:31. Aki handoklik, leteszik a fődre szómára, hogy a rossz ne kisírse annyírag. 6:228. Az állatlan lú kinákoznyi szokott az utasoknak, de aki ráül, pokolba vüsz. 13:191. Kit az Isten valahová rendöl, el is készíti. D. Amejtek hozzányul, agyonverem. Ny. Amejtek belefullad (a vízbe), agyonütöm [anyai tanács, mikor a gyerekek fürödni mennek] Ny. Kit az Isten szeret, maga is megberetvájja (kopaszra mondják). 30:491. A szolga is talál, kinek parancsojjon. D. Szedd el vedd el, amit tucc; tedd bolonddá, akit tucc. 29:189.

Héjjában szépítetek ami rút. D. Mit ott annak, megöhetöd kés nélkül. D. Egyszer veszi fontra, amit százszor nyelvre. D. Amit a lopásra eléptél, nehéz visszalépned. D. Amit adsz, ne borsold meg. 1:226. Amit mondani akarsz, rágd jól kérőbe. 2:230. Pap sē hiszi, amit prédikál. 6:368. Kutyaabörre írják, amit megtartani akarnak. Dug. 1:61. Amit a szeme meglát, keze ott nem hagyja. 9:133. Lábbal rúgják, amit kézzel érnek 30:376. Édes anyám, ha kend tudná, amit én, milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. 1:131. Régen megetted, amitül meg kell halnod. D. Ha üres edény-nyel jönnek veled szembe, nem kapod meg, amiír mégy. 8:327.

c) Gyakran érdekes fordulatok állhatnak elő, ha a mutató névmás birtokos esete hiányzik a főmondatból.

Ki a sárban járkál, sáros a papuccsa. D. Ki urával pöröl, prókátora Isten. D. Ki madarat tart, gané a fizetése. D. Ki az igazat hangosan hegedüli, vonóval a feje hamar megvoníttatik. D. Aki velem föltész, nēm esik porba a pecsényéje. 3:417. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6:227. Aki kigyün az uccáro, birkaharang a nyakáro (lakod. kurjantás) 8:468. Aki eszt el nem mongya, szorujjon be a zóra juka. 15:284. Hogy a kórság

gyűjön rád, vessen fel a szél te! Fel. Hujjon a kebelibe, aki mongya. 9:133. Kinek szél a hite, tömlőc az országa. D. Kinek savával élsz, főttét meg ne dicsérd. D. Kinek feje rossz, lába se jó. D. Mit nekem!? amit mondtam, [annak] urát adom, nem szoptam az ujjamból semmit. 9:131. Fele is sok vóna, amit tudni akar. D.

d) Hiányzik a mutató névmás tulajdonító esete a főmondatból; ez gyakran elhomályosítja a vonatkozást és sokszor inverziókra vezet.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kezén marad, aki szurkot forgat. D. Könnyű a mesterség, aki tudja. D. Nincs esze, ki életével játszik. D. Aki örül, van oka D. Nincs üdeje, ki üdöre várakozik. D. Aki csak kér tüllem, szívesen adok. Ny. Jaj, aki hozzányúl! Ny. [vö. Jaj, ki parancsom élve szegi! Ar. Tetemreh.] Ejnye de jó [annak], aki ojan okos! Ny. Ki mëghal, egész helye lész. 1:371. Van ám annyi esze, aki pirít, nem égeti mëg a kezit. 6:368. Aki diling kutya, dilután sincs farka (sose jó meg az esze). 7:424, 29:430. Aki ördöggel lakik, ördöggé kell lenni. 8:372; 9:133. Akki azt akarja, hogy békája në lögyön a ház előtt, nagy-péntökönn hajnalba körül köll söpörni az örökségöt. 9:87. Kinek Isten nem ád, a kovács nem kohol. D. Akinek a foga fáj, nem kell egyéb urusság: nagy sült lúd, meleg māj . . . Könnyű éni, akinek annyi pize van. Ny. Jaj, kinek se esze, se pénze! D. Itt a tél, jaj kinek nincs fűteni valója. D. Jó, akinek jó! Van mindëne, akinek pize van. Ny. Sok veje [van annak], kinek lánya szemtelen. D. Amit kis helyen megfordíthatsz, [annak] nagy helyet ne kívánj. D.

e) Hiányzik a főmondatból a mutató névmásnak valamely határozós esete:

Hozzáfoghatsz, ami el nem fásaszt. D. [ahhoz]. Kiben szapora a tréfa, [abban] terméketlen az ész. D. Kinél vékony az emberség, [annál] vasiag az embertelenség. D. Amim van, [abból] mindig szívesen adok. Ny. Adjatok, adjatok [abból], amit Isten adott. Arany J.

Legszívesebben mellőzi a népnyelv a mutató névmást akkor, ha könnyen odaérthető, ha nélküle a főmondat minden értelmi zavar nélkül ellehet, tehát ha alanyesetben vagy tárgy-esetben kellene állnia. Egyéb esetekben ritkán marad el, legalább a mai népnyelvben, mert kihagyása a gondolat megértését megnehezíti. —

A mutató névmást a népnyelvben gyakran látjuk hogy a személynévmás helyettesíti. Ez többnyire akkor történik, ha a relatív mondat megelőzi a maga főmondatát. E jelenség talán úgy magyarázható, hogy amint kimondjuk a mellékmondatot, elfeledjük a vonatkoztatást (épen mert a relatív mondat elől van), s a főmondatot teljesen önálló alakban használjuk.

Ki a singet ellopta, a rőföt is nála keresik. D. Aki sokat szavall, csak ki vele. Ny. Amelyik haszontalankodik, végigverék rajta. Ny. Amelyik többet iér, fizetünk meliéje. Nd. 29:141. (cseréről van szó.). A kiráj kidobótatta, hogy aki felmászik ára a fára, neki aggya csudaszép leányát s velé felé-kirájságát. 14:375. Ki mit eszik, iszik rá. 6:82:8:518. Ami megesett, az Isten se segít rajta (e. h. azon) Ny. Kit a szerelem eliefog, nem kő neki semmi dolog. 29:141. Méffogatták, hogy amit talának, megosztznak rajta. 7:279. Gyék kend velünk no, amit isten adott, osztán lássék hozzá. 2:513. Alföld (érdekes a relativ mondat közbeékelése). Izenjétek meg annak a tēhetetlen kutyanak, hogy amit kapott, érje meg vele, többet még csak e koszos malacot se kap. Ngy. 1:420. Akármennyit dógozok, nem érig be vele. Ny. Akinék a szemöldöke az orra fölött összenő, a gyermeket féltek tőle, mert megigézi. 4:35.

Néhány esetben a főmondat áll a relativ mondat előtt a személyes névmással s erre vonatkozik a relativ mondat:

Az Isten légyen ővelek (azokkal), kik engemet kikésérnek. 6:480. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (a nősülésnél a pénzre is néz)! 30:486. Németgens (Vasm.) Mám most te fogsz meglakolni írte, ammir hazuttál 8:45. Debrecen.

Ezekben a főmondat kimondásakor még nem gondolunk a következő relativ mondatra, azért nem használjuk itt a mutató névmást. Amikor pedig a relativ mondat megelőzi főmondatát, a főmondatbeli mutató nvm. elhagyását a személynévmás pótolja.

A népnyelvben csak ritkán találhatjuk, hogy a relativ mondat igéje, állítmánya 1. és 2. személyű. Ilyenkor a főmondat és a relativ mondat alanya többnyire ugyanaz a személynévmás; nagyobbbrészt verses formában fordul elő:

Én egy igaz árva voltam, ki hazámat rég elhagytam (e h. ki hazáját rég elhagyta.). Ngy. 3:40. Anyád nem is hinné, hogy avvagy aki eljöttél. 9:476. Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél, Nd. 30:492. Karcag. Akik életbe marattunk, nem soká má hazajutunk. 10:230. Udvarhely m. [mindkét mondat rámutat a többes 1. személyű névmásra]. Tudnám meg, hogy vagytok, kik vagytok előttem. 6:375. Harangod. Jó barátim, kik itt álltok, még híreket se halljátok. 6:480. Veszprém. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martyán állátok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok s életem végit nem várátok? 8:240. Néprománc. Valakik e házban itt most jelen vattok, ha vicssíggel vótunk, mind megbocsássatok. 6:184. — De eltér ebben a mondatban: Te vagy az a szép virág aki, az én ételēmet mindeg mēgēszi? (aki . . . megeszed) Veszprém.

Természetes, hogy ezen mondatokban a személyes nvm. s a rá vonatkozó relativum mindig alanyesetben áll.

Csonka relativ szerkezetek.

1. Szeret a népnyelv egyes szerkezeteket lehetőleg meg-rövidíteni. Ezek a szerkezetek gyakran állandósúlnak és szinte névszókká, határozókká lesznek. Ezekben a határozói kifejezésekben határozói mutató névmás és egy hiányos relativ mondat megállapodott határozó-szólássá egyesült. Ilyen relativ mondatok:

Gyümölcsöt rakung bele, vaty szalonnát, vagy amit aszt. Valamit aszt maj csak keresek a télen is. Valamit aszt csak kő enni. Ny. F. 37:43. Ű majd csinál Zsófi-val aszt amit. 10:136. A kocsis csak az orra hegyéből csillenthetett le annyit amennyit. 29:46. Én még vagyok erős ojjan amijjen, de lehet erős a kicsi szép királyfi, ki a három világ erősse óriás királyfit legyőzte. 29:535. Csináltass vele valamit, elég régen itt van már, csak ragadhatott volna rá annyi amennyi. Ar:52. Egyik kereket, másik rudat, harmadik tengelyt adott s úgy tákolta össze [a szekeret]. Elég az, hogy volt olyan amilyen. Ngy. 3:352. Hány esztendő? F. Én annyi amennyi, anyám-asszony kétannyi stb. 6:322. Henem osztán vót méregbe a király ójjan a mijjenbe [itt már annyira egy fogalomnak érezzük, hogy csak a második tag kap ragot] 29:536. Elig is hogy derüle annyira amennyire a hajnal, már vitték a kivégző helyre. 29:46. Úgy szerzőtünk, hogy egy év alatt, vagy ameddig addig épiccse fő. Maj égytűsz érte hónap vaty hónapután, vagy amikó akkó. Ny. F. 37:43. A kicsi királyfi elig is tett annyi amennyi utat, látja hogy . . . 29:535.

Az irodalom ezen szerkezeteket ritkábban használja. A vonatkozó nvm. ezekben hangsúlytalan; hangsúlya többnyire beleolvad az előtte álló szó hangsúlyába.

2. Vannak továbbá hiányos relativ szerkezetek, amelyeket a nyomatékosítás teremti. A hiány mindkét mondatban lehetséges: vagy a főmondat vmely tagja hiányzik, vagy pedig a relativ mondat csonka, esetleg mindakettőből is hiányozhatik ugyanaz a mondatrész. Néha a hiány könnyen pótolható, mintegy odaért-hető az elmaradt mondattag, máskor meg ez a rövidsége való törekvés homályosságot szül az értelem rovására.

a) Hiányzik a főmondatból vmely mondatrész:

Ha bajúszát kipödríti, ember aki bántsa. D. [a mellékmondat fölsz. alakú állítmánya mutatja, hogy a főmondatból hiányzik az állítmány: legyen; a relativum pedig nem az emberre vonatkozik, hanem a hiányzó mutató névmásra.] Aki lármáz, puff nyakon. Ny. [itt az indulatszó, a cselekvés eredménye, pótolja az állítmányt; a főmondat teljesebb alakja ez volna: puff! üsd nyakon.] Könnyen költi, akinek körme nem szakadt érette (t. i. a pénzt) D. Hamar elúnnya, ki a farkason szánt, (azaz elúnnya a dolgot.) D. Édes anyám sok szép szova, kire nem hajtottam soha (t. i. kárba veszett.) Ngy. 2:96.

A népnyelv néha a főmondatot teljesen elmellőzi és csak a bevezető kötőszót említi, különösen a felkiáltó mellékmondatokban:

Jól van mondva táti, de hát akinek ennyi sincs s mégis lesz jó gazda? 10:47. Gyergyósztmiklós, [de hát mit csináljon az . . .] Csak a hig leves hét lesz, hát még akiben hús nem lesz! [mennyi lesz, akiben]. 6:368. Kérte a gazdasszonyt, hogy amivel az Úristen megáldotta! . . . [t. i. abból adjon). Ngy. I:509. Megmondom, ne mongyátok senkinek, csak akit úton-útfélen előtanátok. Ny. F. 37.

b) A csonka relativ mondatokban rendszerint valamely a főmondatnál közös mondatrész nincs kitéve, de könnyen kiegészíthető:

Baguó szünő szoknya, szíp lány, akki szokta [t. i. viselni]. Ny. F. 34:154. gydal. Édes anyám, ha kend tudná, amit én [tudok], milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. Ngy. 2:113; Nyr. 1:131. Szedd el, vedd el, amit tucc [el t. venni], tedd bolonddá, akit tucc. 29:189. Ezután szánts, amennyit tetszik, adok neked én is annyit, amennyit nekem tetszik [t. i. adni]. Ngy. 1:493. De: No te szegény ember, amért ilyen jól tartottál, három kérésedet teljesítem, kérj ami tetszik. Ngy. 1:499.

Mindkét mondatból ugyanaz a mondattag hiányzik:

Amit szabad [tenni] Jupiternek, nem szabad Péternek. 29:189. A relativum tárgyesete mutatja a vonzó ige hiányát, tehát a főmondatban is így kell lenni: azt nem szabad tenni P.

Hiányzik vmely mondatrész a relativ mondatban:

Valamennyi gácsér ruca [van], mind göndör annak a farka. [De: Valamennyi betyáros gyerek van, mindnek menyecske szeretője van. Nd.] Alhat-tál volna míg a világ [áll], ha föl nem támasztottalak volna. Ngy. 1:372. Ilyen még: Ki mindent, senkit se szorít.

3. Néha előfordul, hogy a relativ mondat tagjai összefonódnak a főmondatéival, gyakran alig lehet szétválasztani.

Ujvároson nincsen legény, Sánta Marci csak amit ér [csak S. M. az, aki ér valamit; gúnyosan] 1:371. Egy van köszttük a mit ér, csizmaszáro térdig ér 7:480. Köttsé. [aki ér valamit; de hátha kérdő: a' mit ér?] No a zégy fekete kávéjok amit írt. 30:487. Németgencs. (Vasm.) [= volt az, ami ért valamit].

Ilyen összevonást látunk a gondolatköti *is*-sel bővült mondatokban, amely nemcsak az állítmányt kapcsolja, hanem az egész képzetcsoportot, a teljes mondatot:

Má mégin énné? 'sz megétted amit most kaptá is (aszt is, akit m. k.). Vettünk má mink, aki nem jó is (= olyat is, aki n. j.). Ny. F. 37:45. Mindent tud, ami sohase volt is. D. (aszt is, ami s. v.). Hát aszonygya, adoda, mindént méktettem, ammit nem köllött vóna jis. Ny. F. 33:43. Na

szivem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami volt is elmúlt! Ngy. 2:453. (az a baj is elmúlt, ami volt.). A kiemelő *is* relativ mondat: Sokat ígér. keveset ad, mit ad is mind keserűt ad. Ngy. 3:568.

Itt tehát az egész relativ mondat névszó gyanánt tekinthető, annak érezzük és mint egységes névszóhoz kapcsolódik az is. A *sě* használatánál ugyanígy áll a dolog, a *sě* is az egész képzetcsoporthoz kapcsolja: Hát biz aszt aki nem látta *sě* sokat vesztett. NyF. 37:45. (az se v. s., aki n. l.)

Tehát ezek a szerkezetek is igazolják, hogy a mellékmondat tulajdonkép oly névszói kifejezés, amely kötőszóval kezdődik.

A főmondat határán álló mutató elemnek s a relativ mondat kezdő kötőszavának egyesülése hozta létre a *mindahány* (a. m. valahány, valamennyi) szót, amelynek eleje *mind* a főmondatához tartozik, utórésze pedig *ahány* tulajdonképpen hiányos relativ mondat (e. h. ahány van). Szinte érezhető még elemeinek ilyen eredete:

Oda jár a szégedi lyány, mind ahány. Nd. (= mind, ahány csak van.) Csinosak, ügyesek és fiatalok mindahány. Főv. Lapok XXIV. 77. l. tc.

4. Vannak egyes szerkezetek, melyek korábban gyakori használatú relativ mondatok voltak; ez a gyakoriság okozta, hogy ma már mintegy határozókifejezésekké váltak, csak ritkán szerepelnek eredeti jelentőségükben.

Ilyen kifejezések: *mit volt mit tenni* (*mit van m. tenni, mit volt mit csinálni*); *ami . . . illeti*; *szó ami szó*; *ami igaz* stb.

a) *Mit volt mit tenni*: ez a szerkezet a *van* (*nincs, lesz* stb) . . . *mit tenni* szerkezetből keletkezik akkor, ha kérdésben használjuk. Ekkor a kérdő nvm. rendszerint hasonló a relativ nvm. tárgyesetéhez, úgy hogy mindakettő *mit*-nek hangzik. Nagyon ritkán fordul elő a *mit van mit tenni* kapcsolat, vagy a *tenni* helyébe ritkán kerül a *csinálni* ige.

Mi van mit tenni, mikor meg kell lenni. D. 2:43. Mit van mit tenni, mán nem tűrhetem tovább. 9:558. Pocsaj (Bihar m.) Utójára is mit vót mit tenni, megkérgelemzett a király a lányának. 6:43. Mit vót mit tenni, a három utas megatta nekik a pénst. 7:88. Mit vót mit tenni, leütem a fődre, lévetöttem az ujjatlan gombos kis mándlit. 8:42. Mit vót mit tenni, elment a szegény asszony a királyho. 10:527. Mas má mit vót mit tenni, eleresztette a királ a fiát a nádi kisasszonyokho. 14:519 Mit vót mit tenni, szót kellett fogadni. Ngy. 2:466. Mit volt mit tenni, eltemették, még pedig nagy pompával. Ngy. 2:455. Mit vót mit csinányi, elégyütt á gyérék. 6:469. Megyer (Nógrád m.) Mit vót mit nem tenni, fel kellett fogadni. 29:43. Székelyföld.

De a relativ nvm. néha el is marad:

Mit vót tenni a medve bácsinak, ément a malomba. 6:521. De mit vót tenni, biz oda kellett fekünni neki. 1:331. Aszód. Arany is használja: Mit vót csinálni? Bol. Istók I. 96.

A kérdő elem ma már legtöbbször nem érezhető, s az egész kifejezés mondatrészként, határozóként szerepel.

b) Ez a kifejezés '*ami . . . illeti*' régebben egészen közhasználatú relativ mondat volt. Ma is használjuk, de relativ tulajdonsága kopik és mondatfűzésre szolgál, mint valami kötőszó. Különösen ezen alakban: '*ami azt illeti*' már valóságos kötőszó, e. h. az *pedig*, s bátran lehetne az egészet egy szóba írni.

A relativ mondat értékével bír ezekben:

Ami az ételét illeti, könnyen elférne egy cégérben, ami pedig az italt, keveset iszik, hanem sokszor. D. Ami pedig az írását illeti, ojjan író vót, hogy aki száz esztendeig tanúta a harangöntést, nem tudott vóna . . . 8:464. Kalocsa. De ami a parádésságot illeti, abba még még a zurakat is föllühallaggyák a mestérembër lányok. 39:397. *Kötőszóvá válik* ebben: Isze mékkő annyi, ami jaszt illeti, ho' bizo dërik lán, de mit haszná a'? 30:486. Németgencs (Vasm.). [Ami azt nézi (= illeti). Kézdivásárhely. 29:425.].

c) Ilyen kötőszókká lettek ezek is: *ami igaz* ; *szó ami szó* :

Hát ami igaz, ittunk. 7:231. Má ami igaz jó gyütt rajta no, nëm léhet panasz (= jól ütött ki a vásár) u. o. Ami igaz, jó kedvem vót, egy kicsit megbüszkéllettem magamat, megvagdótam a lovakat, éhajtottam. 7:232. Eszék vid. [Manapság gyakrabban hallható ilyen alakban: ami igaz, igaz = biz úgy volt, hát bizony.]. Má ídesem szó ami szó, de nagy kofáné vagy. 9:131. Nbánya. No szó ami szó, egy imfámis komisz terémtésé e-zistennek, millent tán a főccsé hordoz többet. 30:396. (Vas m.)

Ezek a szólások tehát már nem valódi relativumok, inkább csak az állítás erősítésére szolgálnak.

d) *Csodálkozó, szitkozódó felkiáltások és szólamok* néha nem egyebek, mint csonka hiányos relativ mondatok:

Hű aki teremtetete a világot! Ny. Hát erre-arra még aki áldotta, adta teremtetete is! hát nem megmondtam, hogy ezt nem szabad bántani? Nagy. 2:467. Aki adta! kényes kapitánya, ne kacsingasson az én rózsámra. Nagy. 1:235. Erre arra! aki szűtte-fonta, még az ebazingét is! . . . 10:383. Nbánya. Akki teremtetete góját fekketüre! (tréfás káromkodás) 29:286. Hej! erre-arra azt a!!! aki felmarkolt! 9:185. (tréfás), Uccú aki terömti, akkó jut észömbe, hogy ezek még ilyen maskara mondért sosé láttak, amilyet most én viselök. 8:43. Kkhalas. De biz a [Durumó szolgája] voltam, aki áldója van — mondta

Hamvas Gyurka. Ngy. 3:368. Aki mondója van a világnak! 29:583. Huzd ki cigány azt a nótát vidoran, hadd táncoljak egyet aki lelke van! Ngy. 1:312; Ngy. 1:212. Aki árgérussa van neki! 29:584. Igyunk aki angyala van, most a bankónak dőge van! Ngy. 1:312. Akki ragyogaód van! Borsod m. u. o. Aki tagadóját! Nkanizsa. [Itálán a kettő kombinálása: Aki tagadója van! X a tagadóját! (Ny. F. 20:43.).

A relatív mondatok halmozása.

A relatív mondatokat a népnyelv ritkán halmozza egymásra, mert a nép többnyire főmondatokban szeret beszélni s kerüli az alárendelő mondat szerkezeteket. Ilyenek mégis;

Az előző relatív mondat főmondata lehet a következőnek:

Ahhő mégy firhő, aki annak a fának tetejibű, ami ott volt a kastil előtt, egy ágot hoz. 6:370. Orosháza. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz. Ngy. 2:456. Péter elbúcsúzott a lánytól, aki neki emléktől egy szép gyűrűt adott, mely meg volt boszorkányozva. Ngy. 2:386. Annak leszen a felesége, aki elhozza . . . azt a gyémánt koronát, akit ő már háromszor is meglátott álmába. 29:537. Kibéd. Hanēm annak a tündérkisasszonynak, amēllik most kiugrott a vesszőbű, amēlliket levágott, tudott is ám anni vizet. 7:183. Orosháza. Cserneki adott a bátyjainak egy olyan tükört, amejikbe mindenfélét, amit ő tett, megláthattak. 8:374. Sepsi-Uzon. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kíván, amit meg nem kaphat. 4:87.

Néha a főmondatnak két melléknévi mondata is lehet, amelyek egymáshoz viszonyítva mellérendelt mondatok:

Egy sem legény, ki nem nyalka, nem menyecske, ki nem csalfa, ki az urát meg nem csalja. Ngy. 2:235. Ilyenkor a második mondat relativuma el is maradhat: Akit az Isten ítéléte (menykő) üt meg, vaj [aki] a háborúba esik el, annak nem kell számot adni ítéletnapkor. 8:514.

Ugyancsak ekkor, mikor két egymástól nem függő relatív mondat kerül egymás mellé, nagyritkán találunk anakoluthiát, zeugmát:

Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után betetted, magátul kinyílik, mekhalsz (és amelyet . . . betettél h.) 8:527. Minden törvényt oly szűnyoghálónak tart, mely a gyenge szunyogot megfogja, a darázs pedig körösztültöri magát (e. h. de amelyen a d. k. t. m.). D.

Ezekben a relatív névmást csak egyszer tesszük ki s a második relatív mondatot teljesen önálló alakban használjuk, mint vmely főmondatot.

A mondatoknak azon faját, melyben egyszerre két vagy több különböző mondatrészüll álló dologra alkalmazzuk a relativummal való vonatkozást, *többszörösen relativ mondatoknak* nevezzük, pl. *ki mit szeret, arra néz* = aki amit szeret, az arra néz: tehát a vonatkozás többszörös. A relativ névmás az egyes nyelvekben majd a kérdő, majd pedig a mutató névmásból eredt. Kérdőből a magyar *ki, mi*; mutatóból a német *der, die, das*. A magyar *aki-*, *amiben* egyesült a kétféle eredet; a mutató *a (az)* és a kérdő (*ki, mi*) elem.¹ Schuchardt² szerint, ki a többszörösen relativ mondatokat vizsgálta, a magyar nyelvben a két névmás közül az első szokott jelentése szerint a határozatlan névmás felé hajlani: tehát amit valaki szeret, arra néz. Viszont nyelvérzékünk mindakettőt relativumnak fogja föl. Ilyen alakban a relativ mondat nagyon hasonlít a kérdőhöz, és meglehet, hogy ez a forma eredetibb is a többinél.

Aki mit keres, azt leli meg. D. 1:71. Ki mit evett, igyon rá. 6:82., 8:518. Ki mit szeret, kedves az annak. 6:417. Ki mit őriz, abból él (=lop.). 30:491. Ki mennyit farag, annyi a forgácsa. D. 1:72. Dógozzon ki mennyit tud. Ny. Ki minek a mestére, annak a tolvaja. 6:368.; 8:138.; 8:518. Ki minek nem mesteri, hóhérja az annak. 30:442. Terem, ki mire terem [= mindennek születni kell.]. Ny. F. 34:117. Aki mihez szokott, ott akad meg. D. Kinek mi szívében, kitetszik színében. D. Kinek mi szívébe, kiteccikészémibe. Ny. F. 34:114. Kinek mi a mestersége, asztuzovájja. Ny. F. 37. Végyenek részt belüle s osztán kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egíssigire. 29:94. Kalotaszeg. Az kinek Isten mit ad, ember el nem veheti. 11:378. M. A. km. Kinek mijen kalapja van, ojjannal köszön. 29:189.

A *ki hol, ki hogy, ki mint* stb. kapcsolatokban is tulajdonképpen halmozott relativ mondatokat láthatunk, hiszen ezek a kötőszók is relativ eredetűek:

Ki hol bízik, ott hízik. D. 1:71. Kinek hol fáj, ott sajnálja. D. Szalaggyon, ki mēre lát. Ny. Ki minél többet kap, annál hamarabb felakad. D. Ki miként vet, úgy arat. D. 1:68. Ki mint őrol, úgy süt. D. u. o. Ki mint őszik, úgy dolgozik. D. (talán fordítva!). Ki mint veti ágyát, úgy nyugszik. 8:180. Aki mint keresi, úgy veszi hasznát. D. 1:71. Ki ahogy kötelezett, úgy oldozkoggyék. 6:82. Aki hum mit bír, hogy a nevé ott nē légyen [a telekkönyvben], al lehetetlenség. 10:183. (háromszoros vonatk.).

Ugyanezen jelenséget látjuk a föltételes mellékmondatokban is, amikor a *ha* kötőszó után határozatlan (ill. relativ) nvm.

¹ Zolnai: Mondattani búvárlatok: 54. l.

² Ny. Közl. XXIII.

következik, és méltán, mert a föltételes kötőszó tudvalevőleg szintén relativ eredetű.¹

Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. Ha ki mit kutya-nak szánt, maga eszi meg, kihull a foga. 9:560. (háromszoros vonatk.). Ne szóval, hanem kézzel [láss] hozzá, ha mit akarsz (= ha akarsz valamit tenni). 1:449. Pb. 4203.

A van mit tenni stb. szerkezet.

Ha a főmondat állítmánya a *lenni* igének valamelyik 3. személyű alakja és a mutatónévmás-alany vagy más alany hiányzik, akkor a melléknévi mondat állítmánya infinitivusban áll. A főmondat állítmánya tulajdonító esetet vonz, mely azonban nincs mindig kitéve. A főmondat és a relativ mondat ugyszólván eggyé olvad, úgy hogy alig érezni köztük a hangsúlybeli külömb-séget. A személyragos infinitivusi alakokat a népnyelv, az iro-dalom és a köznyelv egyaránt használja a személyrag nélkül valókkal.

Van, volt, lesz stb. . . . aki. Ezem má van mit fogni! Ny. Van ide-kiün is mit önni. 8:516. Jó helyre tette a gatyáját, mert ott van mit aprí-tani a tejbe. 10:473. Van mit bajlódni a bíró képeének (= helyettes bíró) a homolgó (= csoportosuló) emberekkel. 8:463. Maj csak lesz mit enni. Ny. Lesz még idő szípen járni, csak legyik mibe felötözni. 29:189. A nyoszojó-lóány en nagy kosóár kaloácsot visz magóává és italt, esküvőő kigyűve legyen mive kioányi jaz ádot lelki jatyoát. 29:283. Hát biz én meg is házasodnám édes apám, ha volna kit elvenni. Ngy. 3:335. Néha egy-egy nyomatékos szó kerül a relativum elé: Ilyen-olyan adta, maj én kínlódok a fával, mikó van ittho mit önni. 15:327. Elveszem én [a leányt], majd lesz én nálam miből fonni aranyfonalat. Ar. 278.

Nincs, nem volt, ne legyen stb. aki:

Csak akkor búsul az eb, ha nincs mit önnie. Dug. 1:59. No róka pajtás, már most nincs mit enni, egymást harapjuk (Olló). Ar. 323. Józan is tud lenni, mikor nincs mit inni. Ngy. 3:311. Attú ugyan nincs mit féni sē. Ny. F. 37:46. A szegénynek nincs miből adózni. D. Nincs mivē takarózní. Ny. Nincs mijē haragunnon. Ny. Nem volt kinek beszélni, mert úgy elmen-tek azok, mintha csak a föld nyelte volna el. 29:43. Meghótt a gazdájik, něm vót mit önni nekik. 2:87. Ormánság. Sokat koplátak is szegényők, öccő má két napig něm vót mit önni. 1:417. Göcsej. Harmadnap reggel nem volt kire bízni a kecskét, maga hajtotta ki az ember. Ngy. 1:454.

¹ Ne tévesszük össze e szerkezettel a relativum másik: *ha ki, ha mellik* formáját;

² Itt csak a föltételes szerkezet analógiája hatott a relativumra, ezért van *ha* a mutató nv-m. helyén. (Göcsej.)

Së testyinek së lelkinék nincs hová lënni. 3:30. Megszorúlt nem volt hová fordulni a hé lelkinék, hízám (= hozzám) jött kölcsönkérni. 6:231. Nyomatékos szó került a relat elé: Péter tudta, hogy na nincs már többé félni a vasjejú embertől. Ngy. 2:388.

Ez a szerkezet néha megrövidül, a hiányzó főnévi igenevet a főmondat állítmányából lehet pótolni:

Itt kell hagynom a rózsámat, nincs kire [hagyni] . . . Panaszát nyújtáná, de nincs kinek. 8:224. Gallér híján köpönyeg, hazudtam mert volt kinek. Ngy. 2:459. Este felé jár az idő, szállást kérnék, de nincs kitől. Ngy. 3:231. Ha innánk se bánnám a nagy ijeccsigre, de ha nincs mit. 28:474. A szegény ember nem tudta mit ígérjen, mert nem igen volt miből. Ngy. 1:471.

A relativumot néha névszó előzi meg, amelyre visszavonatozik:

Nem érek én rá arra, van nekem elég mit csinálni. Most van elég mit enni. N. Rácalmás. A király látta, hogy csakugyan nincs más mit tenni, hát kihirdettette (a dolgot). Ar. 217. Főnév nagyon ritkán áll előtte: Mikor nem lössz fogam mivel rágnom. Kriza: Vadr. 54. A megelőző névszó attrakcióval a relativ nvm. ragját veszi föl. Hanem most már mást nincs mit tenni, eredj haza. Ar. 156. Érdekes kombinálás van e példában: Ezen nincs mit beszélni való. Ny. (ezen nincs mit b. \times ezen nincs b. való.).

Lessz még idő szépen járni, csak legyen ki felöltözni. Erd. Közm. Itt a relativ nvm. a főnévi igenév cselekvésének alanya, de inkább a *kinek* alakot várnók, vagy pedig az ige fölszólító módjának használatát. [E szerkezetnek kérdésben való szereplését (mit van mit tenni stb.) l. fönt.]

Az igenév helyett nyelvünk egész történetében előfordul a fölszólító móddal való szerkesztés:

Kiviszik a holt testet az udvarra, de nincs aki köröskörül sirassa. 1:182. Le van a szívem láncolva, nincsen aki feloldozza. Ngy. II.:99. Imán a zapja ki kell aggya másnak a gazdaságot, hanem nincs aki gazdaság körül hólmít elhatojjon. 9:40. Sepsi-Úzon. Tenger az éccaka, nincs ki elaloggya, gyászba jez én szívem, nincs ki vigasztallya. Nd. 30:231. csángó, Bogdánfalva. Édes kedves lovam Pajkos! Fogva a te kedves gazdád, nincs ki gondot viseljen rád. Ngy. II.:478. A barátok nálunk jöttek, s nincsen amit megéggyenek. 6:526. Csík m. Ennye hogy az lsten bocsássá meg, ímmán nincs mivel reá gyujcsak, agyon egy ütés taplót! 13:329. Ha az orsóját elejtette, nem volt aki feladja, ha tengeri fosztáskor piros csövet talált, nem volt aki egy csókon megvegye. Ar. 153. Ezalatt hazakerült a felesége, de hogy nem volt miből ebédet készítsen, hirtelen felmérte a korpát. Ngy. III.:378. Nyitott szempilláim nem lesz ki befogja. Ngy. III.:56. — Nyomatékos szó került a a relativum elé: Óh bolondok! hiszen nem tudott volna az templomot építeni, nem is volt neki amiből csinálja. Ngy. I.:390. A relativum névmásra vonatkozik s ez megelőzi. Nincs azoknak annyijok se, ammiből megijjenek.

7.:522. Debr. Annyi sincs, amit a szemébe csepegtessen. 9:133. (Főnév áll előtte: Nincs szeretőm, kihő járnék. 1:372. Tudom bizonyosan, hogy kerek Udvarhelyszékön még csak egy főt sincs ojan embör, kinek az ina vele vessöt bírja. 4:87. Ez a használat igen gyakori.)

Itt bőven vagyon, miből ijünk. 10:47. Gyergyósztmiklós. Nesze hoztam egy fejr cipót, meg egy kulacs bort, legyen amit egyél a mezőn. Ngy. III.:336. Egy rész az anyámé, hogy legyen miből folytassátok a mesterségeket. Ngy. III.:372. Elfutott az erdőre, hogy fát hozzon, hadd legyen mivel a felesége legalább vizet melegítsen. Ngy. III.:378.

A személyragos infin. szerkezetet '*nincs mit tennem*' néme-lyek a segédige kihagyásával magyarázzák: *nincs mit tennem* [*lehetne*]. De sokkal helyesebb, ha ezen két kifejezőmód kombinálásának vesszük: *nincs (a)mit tegyek* × *nincs tennem* (= tenni-valóm). Az egyik kifejezésből a jellemző nvm., a másikkól a jellemző főnévi igenév maradt meg s így állott elő ez a keverékszerkezet: *nincs mit tennem*.¹

Nagy ritkán jelentő módú igealakot találunk az ily szerkezetű népnyelvi mondatokban:

Van, aki attészát nagyonis szereti: Izlelje még esztet, tudom még nem veti. 7:379. Kúnsztmiklós. Nincsen az a szíp lyán, akivé nem hálók... Bóka 2:177. Csepreg. Nem vót amit nem mondott: Majd megtanitom igyém kendet! 7:278, Eszék. Nincs áz a sok, ámi é nem fogy. 7:520. Bajmok (Bács m.). Jó termés van, nem tom leszünk-e aki megesszük. Ny. F. 37:30—31. [számbeli egyezés?]

Elvértve használatos a népnyelvben ez a szerkezet a *tud* igével is (*nem tud mit tenni*):

Nem tudok kit főkéni komának. Ny. Meg akarnák házasodni románé, de nem tudok kit elvenni, románé! Nd. Ngy. 2:85. Ken sē tud má kit macerányi, hát velem kötöszködik. Ny. Na fiam, én már nem tudlak miből tartani. Ngy. 2:442 A szomszédok ezalatt körülvették a palotát, nem tudták mire vélni a dolgot. Ar. 221. Az asszony már nem tudta mire vélni, hogy hol maradnak azok a lányok oly soká. Ngy. 2:433. Ó az isten ügyetlenne, nem tud a kezivé mi csinyáni. Ny. Hamarjában nem tudott neki mit adni az asszony, lekapta a katulyát, odaadta neki. Ar. 226. Büszkesígbü nem tunnak má mit tenni, magukat az fotográfon lévőnni Ny. F. 38:47. Nem tud mihez fogyni. Ny. Nem tud merre kímenni. N. Vasm. Nem tudok hová lenni, mint a tökbe esett egér. Wagner: Phras. Örömében nem tud hová lenni, mint egy egeret fogó fiatal macska D. 2:166. Fölszólító móddal: A szegény ember nem tudta mit igérjen, mert nem volt miből. Ngy. 1:471.

¹ L. Simonyi Nyr. 34:94.

Itt is a *lenni* igealakok analógiás hatása látszik; de ezen mondatokban már az infinitivusnak nincs személyragja. Tehát: *nem tudott mit adni* e két mondatból állt elő: *nem tudott adni* × *nem tudott mit adjon*. — Ez kétségtelenül kifogástalan magyaros mondat szerkezet.

Részbeli vonatkozás.

Egyes mondatokban a relativ mondat nem a főmondatban kifejezett alany vagy tárgy teljességére, tehát nem egész tartalmára, hanem csak egy meghatározatlan részére vagy mennyiségére vonatkozik; ezt *részbeli vonatkozásnak* nevezzük. A részbeli vonatkozásnak nagyon gyakran hiányzik a főmondata, úgyhogy sokszor nem is látszik melléknévi mondatnak (pl. *ki milyen*).

Hány krajcár a gyinnye? Ki micsodás. Ny. F. 10:42. Hogy kel a dinnye? Ki milyen. N. Hogy kött el a juh? Ki micsodásan, 3—4 forinton 9:520. Hogy vót a tojás? Ki hogy! ki három, ki négy ety hatos N.

Részbeli vonatkozás, de a határozatlan nvm. szerepel az ily páros mondatokban is:

(Az alanyesetben álló nvm. után rendesen egyesszámú az állítmány s a határozatlan névmásokkal bevezetett mondatok állítmánya közös:)

Lett ám ijeccsíg, ki ére ki ára szalatt. Ny. Ojan boldogúl íltek vagy még talán most is ínek, . . . hogy ojant ki látott, ki sē. 7:185. Orosháza. Más király. ha husér ment a mészárszékre, ki ötven, ki nyolccvan fontot is méretett egysummájába. 29:534. Kibéd. Osztt olyan sűrű erdő nőtt rajta, hogy ki látott olyat, ki nem! Nyg. 2:458. De többesszámú az állítmány a főmondat alanyával egyezően: Az országában lakó emberek széltében-hosszában. ki kocsin, ki szekéren *hozták* a temérdek túlköt. Nyg. 2:411. — Sok szép virágszálát, mert mind levágatá [Háromszéknek], kit tűzbe, kit vízbe halomba rakatá. Nyg. 3:41. A sok farkas mind leptotyogott, kinek lába, kinek nyaka tört ki. Ar:189.

A névmással bevezetett mondatokat a hozzájuk tartozó mondat állítmánya egészíti ki: Becsülletesen levedeltünk, ki a borbúl, ki a sörbül. Ny. Maj ráncba szedlek bennötöket, kit szép szóval, kit meg bottal. Ny. Adtam szeginyeknek, kinek kenyeret, kinek zsírt. Ny. Nyavajás en nép, kinek a foga, kinek a feje, de mindig fáj valamije. Ny.

Néha elliptikusan kimarad az állítmány, de könnyen odaérthető, ki egészíthető a mondat: Kit falúba, kit mezőbe, de legtöbbet farkasmezőbe [fogtak el] 6:283. gyerm. vers. Kinek a pap, kinek a papné [t. i. tetszik]. 10:473. Az erősebbjének ki füllire, ki farkára [hágott], ú düttöttük é. 8:85. Nem közös az állítmányuk, tehát a cselekvés különbözőségét éreztetik: Ki

részeg, ki meg be van állítal. Ny. Látta a gyönyörű három mēnyecskét: ki vizet hozott, ki az étét kavarta, ki ékszaigot rakott. 7:38. Kiugrott mingyá a tizenkét óriás, ki terítette az asztalt, ki meg ételeket hordott. 10:528.

A részbeli vonatkozást kifejező relatív mondatok tulajdonképpen a *van . . . aki* félékhez csatlakoznak, csakhogy ezeknél a csakis segédigéből álló főmondat hiányzik. Pl. Lett ám ijjeccsig, ki ére, ki âra szalatt: e mondat teljesalakja ez lenne: volt olyan aki ére, volt aki âra szalatt. De relativum helyett határozatlan névmást is tehetek: *egyik* ére, *másik* âra szalatt.

A tárgyas és tárgyatlan ragozás.

A népnyelvben igen érdekes a tárgyas és tárgyatlan ragozás fölcserélése, különösen a relatív mondatokban. A régi nyelvben elég gyakori jelenség, de a mai népnyelvben is előfordul, hogy a relatív mondat igéjét tárgyasan ragozzák, noha a relativumnak határozatlan jelentése után tárgyatlan alakot várnánk. Ennek oka az, hogy a független mellérendelő szerkezet analógiája hatott az alárendelőre. Sokszor az irodalmilag helyes alak megállapítása még az irodalomban jártasokat is könnyen megtévesztheti. Legtöbb baj van az *amely*-et gyakran helyettesítő *amelyik* névmással, amelynek jelentése megszorítóbb, közelebbről mutat rá, vonatkozik jelzettjére. Gyakran mindakétféle (alanyi és tárgyas) ragozást egyaránt helyesnek érezzük; de legtöbbször maga a népnyelv ingadozó és következtelen. — Joannovics György szerint (Nyr. 11:417): a relatív névmás tárgyesete mindig tárgyatlan igeragozást kíván, tehát akkor is, amikor az *aki*, *amely* stb. jelzőül áll a név előtt. Pl. *Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára.* 6:516.

Tárgyas ragozás alanyi helyett. A luca mökfokta, évezette a rezolvába, aztán beletötte abba a gödörbe, amölliket ü ásta (e. h. ásott). 9:282. Egy tesznye csikó, melyet még a farkas is otthagya volna. Merényi. Nm. 173. *Amely kutyát el akarják veszteni, veszett nevét költik.* 8:366. (el akarnak h.) *Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor ki köll vinnyi a zudvarra.* 7:86. *Aik számokat a pók főköti a hállóba, tödd a lutriba,* nyersz 4:83.

Viszont a tárgyas alak is megengedhető ezekben:

Amejik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól. 30:400. *Ha a sűrűségbe egymás hátára mászott is a csikó, csak étrafáta ü öt lépésrű is asztat, amelyiket meg akart fogni (akarta h.)* 8:85. De teljesen egyezik az

irodalmi használattal: Az arató üsse sollóját abba a kévébe, amejjiket leg-
utójjára vágott. 6:177.

Anakoluthia van ebben: Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után
betetted, kinyílik, mekhalsz. 8:327. (és amejet betettél h.)

Simonyi Zs. (Nyr. 18:59) szerint „Van egy relativum,
mely alakjánál fogva mindig tárgyas szerkezettel jár: amelyik.“
De ez a használat nem mindig elégtí ki nyelvérzékünket, gyak-
ran az *amelyik* után tárgyatlan alakot várnánk.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a relativ mondat főmondatában
is tárgyatlan ragozása az ige tárgyas helyett. Legtöbbször az ily
mondatokban az a szó, amelyre a relativum vonatkozik, nincs
kitéve, tehát aszerint alanyi vagy tárgyas, amint határozott vagy
határozatlan tárgyról van szó:

Tárgyatlan ragozást várnánk: Egyszóval amit csak lehet, adják a
mi kezünkre 6:205. Hát eszt a kastét, az arany tötést, meg mindent, ami
itt van, vigyétek . . . a tengernek hét szögegyibe (!) 10:528. (Itt mindakét
ragozást helyesnek éreztük) — Tárgyas alakot várnánk: Gyere ide kis
mönyecske, ölelly akit szerecc. 7:334.; 8:95. (De: Öleld, akit szerecc
6:526.) A muzsikuskokról ne feletkezzenek, . . . amit ára szántak, ide lete-
gyenek. 9:563. (tárgyatlan alak a rím kedvéért). Az irodalmi használattal
egyezők: Amit tudott felrakott: amit nem birt ott hagyott 10:428. Hamaríts
össze, amit lehet 8:272.

A számbeli egyezés.

Néha számban nem egyezik a relativ névmás azon név-
szóval, amelyre mutat. Ez a jelenség elég gyakori a Népnyelvben.

Vonatkozás egyesre többes helyett. A reiativum egyes
számú, pedig többre mutat:

Mosolyogtak rajta, aki csak látta. Ny. Hessedett egyet s a ludak,
amennyi csak volt, mind leeresztették a másik lábokat is. Ngy. 3:415. [a
csak szócska különben összefoglaló értelmű, azért áll egyesben a nvm.)
Szigyejjik [magukat], aki szíriul van (e. h. akik szírlől vannak). 29:476. Ott
vannak ez új reg(r)uták, kinek göndör haját nyírják. 6:275. Nd. Ezek a jó
lovak, amejik it táncol-ë! Jászberény. Köll néznyi a csibékre, amit legelőször
kieresztenek. 7:85. A zur megüszmertin, ke(=hogy) nem olyanok [a verebek],
amit ír az írászba. 30:229. csángó. Mire mondják hogy danca? Olyan
zsombokos fenekekre, — felelt a paraszt — akin a hóvíz, esóvíz meg szokott
állani, akin osztán niha nagyon jó kaszáló is kerül 10:285. Még aze zigte-
len szitkozódások, amit víkhó vüsznek, hogy igazán még e hallásátüjis e'kö
má kárhoznyi. 30:396. Jó termés van, nemtom lészünk-e, aki megésszük.
Ny. F. 37:30—1. [a beszélő kényelmességből elhanyagolja az egyeztetést].

A jelző és jelzett szó egyeztetését is gyakran elhanyagolja a köznyelv és a népnyelv; az eset képzete megelevenül, de a számé nem válik tudatossá a jelzőnél. Ez a jelenség akkor tapasztalható, mikor a relativum, ill. az egész relativ mondat áll jelzőül vmely névszó előtt, tehát az úgynevezett attrakciós szerkezetben:

Akit Sárísápra irt leveleket, mind megőriztem 35:452. Akit elloptak kénceket, mind helyreigazodik még többekke 18:231. A Viktor (lánynev) tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37:53. Akit én nekem csinál téli topányokat [sokér nem annám] 20:267. Mátyusf. nyj. Z. Gy.

Vonatkozás többesre, noha a névszó egyes számu.

A muzsikájuk öszvetőredezett, melyeket a minap öszveenyvezének. 8:141. lakod. vers. Jót kívánok én azoknak, akik neköm, én és annak. [A második főmondat után a relativum egyesszámú lenne] 11;40. Há hol van (vannak h.), melyikeket nyusztad? 7:116. csángó nyj.

Gyűjtőfogalmak után áll leginkább a relativum többesben:

Férfi s asszony rendbül álló felekezet, kiket a szeretet ide kötelezett. 7:524. lakod. vers. A császár megajándékozá őt egy szeker pénzvel és egy koronával, s még katonát [adott] melleje, kik hazakisérjék őtet. 10:45. (katona = katonaság; gyűjtőnév.) De: Nemes kompánia, itt vagyon egy sereg, aki már régóta a nyakamon fityeg 6:476. lakod. vers. Annyi a tenger nép mindenfelé, kik aszt nézni jöttek, hogy ki lesz már futósabb (= gyorsabb futó). Nyg. 2:394.

Érdekes az *egymás* szó szerkezete. Ezen szó két eleme közt olyan a viszony, mint az alany és a mondat valamely bővítménye közt. Forma szerint itt is egyesszámú állítmány kel-lene. De amikor a két szó összeolvadt, ez a viszony elhomályosult, csak a kölcsönösség, tehát a több cselekvő személy fogalma érezhető benne (szereti egy a más = szeretik egymást): Nem ám az a rózsa, ki a kerbe nyílik, hanem az a rózsa, kik egymást szeretik. Nd. [V. ö. Egymás-szeretőket az Uristen tartsa (= akik egymást szeretik)] A népnyelv gyakran szerkeszti az ilyen mondatokat egyesszámú állítmánnyal, azaz alaki egyeztetéssel: Jaj de boldog, aki egymást szereti. Nd. Aki egymást szereti, hű is marad a. Ny. F. 37:30. Távol a test, közel a szív, aki egymáshoz igaz s hív. Nyg. 2:100.

A határozatlan számnevek után a reájuk mutató relativum rendszerint egyesszámú, tehát egyezik az irodalmi nyelvhasználattal.

a) *mind, minden, néhány, több* stb. után :

Nem mind cigány, ami barna. D. Nem mind koldús, ami kér. D. Nem mind okos, ami tanult. D. (az ami relativum itt összefoglaló, általánosító.). Otthon mindönt, ámiye volt, félírt, de aszt nem tutta, hogy a felésíge tehërbe van. 6:469. Hát eszta kastét, az arany tótést, meg mindent, ami itt van, vigyének hetedhétországton tunnan a tengernek hét szögegyibe. 10:528. Ami rosszacs csak tud, mind rám kenyi. Ny. Odajár a szegedi lyány, mind ahány. Nd. Kinek van egy kis ládája, mind tegye ki. 8:237. Sok esik, amin örülhetni, de még több omol, amin búsúlhatni. D. Minden vót ott, ami csak kellett. 10:137. De amihóta jöttél, amit tudnod kell, mindent mongy meg! 10:43.

b) A *sok* után sokszor egyesszámú relativum szokott állani :

Nincs az a sok, ami é nem fogy. 7:520. Édesanyám sok szép szova, kit nem fogadék meg soha. Ngy. Sok példát lehetne itt előhordani, mejjel be lehetne bizonyítani. 8:46. lakod. v. Így a *többi* után is: Ha egy méhkast elopnak, akkor nēm lesz szērēncse a többihő sē, ami mēgmarad, mert akkor mindannyi evesz. 7:35. Göcsej.

Néha többesben áll a *sok* után a relativum :

Azóltá esztendőt má sokat számláltunk, mellyekben mi ketten a Marsnak szögáltunk. 6:412. (Nem eredeti népi termék.). Vót pejig akkó a határba sok híros pásztor, akikbű, mikó kigyűtt a röttöntörviny, négyet akasztottak fő [eccerre]. 8:84.

Ügylátszik a népnyelv a *sok* után akkor használja a relativum többesét, ha személyekről van szó.

c) Érdekes eset áll elő, mikor a relativ mondat félbeszakítja a főmondatát. Ekkor a relativ névmás a szóegyezés viszonyánál fogva egyesszámban áll ott is, ahol a vele viszonyuló szónak egynél több személyt vagy dolgot jelölő számnév a jelzője. A népnyelv azonban gyakran használ ily furcsa szófüzést:

A két testvér, kik már 16—16 tavaszt értek meg, kártyáznai kezdtek. (Merényi Nmesék 39. e h. ki ért meg, kezdett.). Még furcsább ebben: Az a nihány ember, aki a tizenkét tolvajjal szembeszáll vala, igen nagy tudományosok valának. 8:231. Gyergyósztniklós.

A *határozott számnévek után*, mikor ezek jelzőül állanak, a relativ névmás majd egyes, majd többes számban áll:

Van szeretöm tizenhárom, ha tíz meghal, azt sem bánom; mégis marad kettő-három, kivel beérem a nyáron. Ngy. 1:253. Hallja kend, miféle két ember ez, aki itt táncol. Ar. 6. Levágta a fejét mindahárom lyánynak, aki rajta feküdt [a kövön]. Ar. 192. Aki megyen lovagolni, egy-két legényt viszen az csak, itt pedig van tizenkettő, aki kijedet kíséreti. Ngy. 3:94.

A három kutya, mely urát minden lépten-nyomon folyvást követte, újra háromfontos kalácsá változott. Ngy. 2:387. Másnapra viradva befog a pajtából két görhös vasderest, amelyik csak úgy volt odalökve a királyi pajta egy szögeletjébe né. 29:43. Szép fekete hat ló . . . , kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11:384. Hát há tetted a két krajcárt, akit édobtá? 2:132.

Érdekes, hogy a nagykanizsai nyelvjárás ilyen esetben, amikor a jelzett főnevek határozott számnév a jelzője, a főnévre vonatkozó relativumot mindig többesszámban használja.

Pl.: Há hun van az a két ökr? Tudod azt a két ökröt, kiket a múltkó hajtottak a vásárra (t. i. azt a két ökröt értem, kiket . . .) Három lány, kiket múltkó láttunk. Melik földet vették ki bérbe? Azt a hármát, kiket tennap néztünk meg. Miféle két embör az, akik ott állnak.

Tehát akár személyről, akár dologról van szó, e nyelvjárásban a relativum mindig többesben áll.

A többi nyelvjárásban nem igen találtam nyomára, a következő példák a Ngy.-ből és Arany L. népmeséiből valók:

Volt egyszer három árvaegény, akiknek semmi keresetük nem volt. Ngy. 3:407. Legjobban fülelt három inasa a királynak, akik a gyűrűt ellopták. Ar. 256. Egyszer jön ám haza a tizenkét farkas, akiké a ház volt. Ar. 275. Talált a házban három leányt, akik épen szénszaporát fontak. Ngy. 3:326. Leginkább személynevek és személyesített fogalmak után. Ekütte a két kis fíját, akik olyan szíp kis gyerekek lettek, hogy . . . 7:184. (itt a gyerekek szó kívánja többesbe a relativumot).

A népies relativ mondatok szórendi sajátágai.

A népies relativ mondatokban igen érdekes szórendi sajátágokat találunk. Ezeket aszerint, hogy egyes mondatrészek cserélnek helyet, vagy hogy a relativ mondat megelőzi vagy követi főmondatát, esetleg a főmondat tagjai közé ékelődik: egyszerűeknek nevezzük [ilyenek az inverziók]. Ha azonban a főmondat és a relativ mondat tagjai keverednek, mondat szerkezetek vegyülnek össze [mondatkeveredés, attrakció, mondatvegyülés], akkor összetett szórendi sajátágokkal van dolgunk.

Egyszerű szórendi jelenségek.

Az inverzió legegyszerűbb alakja akkor áll elő, amikor a relativ mondatban valamelyik mondatrészt kiemeljük, vagyis ez a relativ névmást megelőzi. (A rendes használat szerint

ugyanis a relativ névmás mondata élére kerül). A népnyelv eme szerkezetet elég gyakran használja:

1. A melléknévi mondat kötőszavát, a relativ névmást, e mondatnak alanya előzi meg:

Józan amit gondol, részeg arrul csahol. D. Az én fiam akit (= amit) évtől, elég lesz három hétig neki. [Ada]. Fejér virág, pipitér, menyasszonyunk amit ér. 8:468. Krisztus urunk amikor a földön járt, megszólítja egy nagy henye heverő ember. Ngy. 1:397. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martján állátok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok¹ s életem végét várátok. 8:240.

2. A relativ névmás elé a mellékmondatnak tárgya kerül:

Eszte a masinát aki kitanáta, as se vót ám bolond embër. No téged aki évész, inkább akasztaná fő magát. Ny. F. 37:49. Az urat ki megtartja, hónapra fővérrassza, csendes békességbe, firiss egészségbe. 6:382. Ezen Azsiából került szölő nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6:476. Ha rab vagyok se bánom, úgy sincs engem ki szánjon. Ngy. 2:35.

3. A relativumot egyéb mondatrész előzi meg:

Probájjuk meg, abból a más kalangyából amejjikünk több szemet kivér, azé legyen a küsebbik rakás. 14:473. Az aratásba akit ott ért az esső, csúnyán megászhatott. Melyik házban laknak? A templomon aki alul van. (Vörösbérény, Zolnai Gy. feljegyzése.). Vergyë még az isten, aszt az ides anyát, estétü reggëig ki nem láttyo lyányát. 14:336.

Az ilyen melléknévi mondatokat könnyű szabályossá alakítani, a kiemelt szó tulajdonképeni helye a relativ névmás után volna.

Az irodalomban eléggé gyakori jelenség a melléknévi mondatokban *az igének nyomatékkal való kiemelése*. A népnyelvben azonban sokkal ritkábban fordulnak elő az ily szórenddel alkotott relativ mondatok:

Akik vótak jobb-jobb gazdák, nem állottak rájo. Ny. F. 38:58. Ujan vizet kő vele itatnyi, amibe három szem parazsat dobtak előbb. 7:475. Ejutott az érchegyre, ahol van a két remetének vén bátyja, mint monták neki. 17:280. Jánosnak attá sejemkeszkenőjét meg a gyűrőjét, amejiken vót a princeszné neve. 17:187. Sírva mongya Máriş Győrbíró Sándornak, aki hozza jára három esztendeig. Ngy. 3:90. Van uan fődem, akit nem anník ezér a zárér oda. NyF. 38:26.

Ezekben a példákban látjuk, hogy azon szó, mely manapság mint igei bővítmény az ige elé kerülne, közvetlenül vagy közvetve az ige után áll.

Nagyon közönséges mondatszerkesztés az, hogy a *melléknévi mondat megelőzi a maga főmondatát*, néha azonban érdekes esetek (inverziók stb.) állhatnak elő.

Amije csak volt, mindenének vége lett. Ar. 121. Ha ebbe belefűjsz, amit gondósz magadba, ott terem előtted. 1:419. Akit otthon vetett ágyra nem várnak, minden bokor szállást ad a betyárnak. Ngy. 1:306. (fordított sorrendben egészen rendes). Az én bizodámas gazdám aszt kívánnya, ki ebből részt veszen, egiessieg utánna (= váljék annak egészségére). 9:561. Édes szószolló úr, ha menyasszonyt akar kapni, amit kérdök, [arra] feléjön meg hamar. 9:38. Aki úgy él, mint én élek, jaj de keseredett lélek. Ngy. 3:244. Mert hiába! csak úgy van az, akit az isten meg akar verni, az esztét veszi el. Ar. 90/91. Már minálunk megismerni úgy lehet, aki jó lány, piros szoknyát viséget. Ngy. 1:325. Ritka legény, ki azt tegye, akit szeret, hogy elvegye. Ngy. 2:29. Aki a palánmagot érakta, ha a mekhal, akkor az a mag nem kel ki. 7:230.

Ezekben a példákban a relatív mondat tulajdonképpen a főmondatnak megelőzője, inchoativuma, tehát oly szórendi szerepe van, mint az egyszerű mondat szórendjében az előkészítő résznek. [Magy. kszók. 2:80].

A *relatív mondat a főmondat tagjai közé ékelődik*: ez a jelenség igen gyakori a mai népnyelvben és az irodalomban egyaránt. Ilyen kapcsolatban a melléknévi mondat többnyire a főmondat azon tagja után áll, amelyre vonatkozik, azután jő a főmondatnak többi része.

Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél. 30:492. Jó van évihedd, de a poharunkat, akibe kábusztát savanyítottatok, hozd elébb haza. 11:237. De az óriás, akié a vár vót, így kajátott onnan belűrű 9:233. És a szegény ember, aki a szóma tetején vót, megjijett. 8:520. Az öregnek az a harmadik fija, aki eddig csak hágatott, ékezd nad döcögösen nevetnyi. 7:88. Az a virág, akit adtál, el sem hervadt, már elhagytál. Ngy. 2:130. Ő olyan lányt, akinek még férjhez menetele előtt kontyot kell kötni, látni se akar. Ar. 301. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ájulva ott feküdt a pitvar földjén, kivette a kendőket. Ngy. 2:384. [Itt a relatív névmást a birtok elválasztja a birtokostól, amelyre voltaképpen vonatkozik.]. Aval az éles késvel, akit az asszonval vevénk, né hogy elvágtam a kezemet! 30:494.

Néha előfordul, hogy a relatív mondat főmondata egy megelőző főmondathoz kapcsolódik, kötőszava meg a relatív névmás elé járul.

Emongyák a gyerekek [a köszöntőt], osztán amit akarnak, annak nekijük. 7:284. Menjen ki avval [a száz forinttal] a vásárba, oszt amit száz forintra tartanak, akármí legyen is, azt vegye meg. Ngy. 2:441.

No te legény! én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375. Mindjárt akkorát kondítok az ostorral, hogy akinek be nem lesz abróncsolva a feje, szétreped. Ngy. 1:392. [Itt a *hogy*-ot választja el a relatív mondat a maga főmondatának többi tagjaitól].

A főmondat tagjai közé ékelte relatív mondat után még egy mellékmondat következik, tehát a főmondat részei nagyon távol kerülhetnek egymástól:

Az a sok szemét, amit a békánál összesöpört, mire haza értek, mind arannyá, ezüstté változott a kötényében. Ngy. 1:432. Ekkor a nagyszakállú öreg ősz, aki senki más nem volt, mint az Úr Jézus Krisztus, azt mondja a fiúnak . . . Ngy. 2:402.

Gyakran láthatjuk, hogy *a relatív mondat tagjai közé más mondat ékelődik.*

El kellett mennie, mert neki otthon édes apja meg felesége van, akik azóta | isten tudja mily | keservesen várják. Ngy. 2:387. Vót éccēr egy ember, aki | mikor meccés ideje vót | csak étarisznászta az időt. 7:133. Hát neked már itéletnapig elég lesz az az egy munka, amit [ez a fiú] minap — de akkor se maga — csinált. Ar. 56. A gazda rögtön rakodni kezdett, egy kenyeret, meg holmi egyetmást, amire | gondolta, hogy | szüksége lesz, belezsuszakolt egy zsákba. Ngy. 2:420. [A léán] híre a kiráhó is éjutott, aki | hogy kiprobájjo a léánt | magáhó hívatta. 15:231. Mán mögötte a lelkömet a nagyobbik léányom, akit az a tabajdok [= ügyefogyott] Mónár Gyuri | Szengyörnapkor léssz esztendeje, | évött vót. 4:32. Hanem térj csak vissza régi szeretődhöz, aki | ha szegény is | soha meg nem tagad. Ngy. 3:90. Nyított szempilláim nem lesz ki befogja, aki megölelje, aki megcsókolja — ha már te is elmégysz — újszülött fiamat. Ngy. 3:56.

A felsorolt példákban a relatív mondatba ékelte más mondat könnyen elválík attól; elül áll a relatív mondat főmondata, s azután a megszakított relatív mondat: a közbeékelte mondat gyakran a relatív mondatnak mellékmondata.

Gyakran előfordul, hogy *a főmondat alanya bizonyos mondattni szereppel a relatív mondatba kerül*, többnyire akkor, ha a melléknévi mondat megelőzi főmondatát. Ez is inverziót okoz.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kinek Isten füvet ad, nyulat is ad hozzá. D. (e. h. Isten füvet is ad annak, akinek nyulat ad). Kinek reménye nádszálra támaszkodik, könnyen lehajlik [t. i. a reménye]. D. Az Urat ki megtartya, hónapra főverrassza csendes békességbe, firis egész-ségbe. 6:382. Ezen Ázsiából került szálló nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6:476.

Ezt a szórendi sajátságot egyébként könnyű megmagyarázni. Az illető mondatrész a főmondat alanya, egyuttal a relatív mon-

datnak is részé, de az ismétlés elkerülése céljából csak az elül-
álló relativ mondatban tesszük ki.

Épen így a fő- és mellékmondatnak tárgya egy: Na te legény, én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375.

Szereti a népnyelv sokszor a nyomatékosság kedvéért is, hogy *a relativ mondatban és annak főmondatában ugyanaz a mondatrész ismétlődik*, tehát ilyenkor közös a két mondatnak alanya, tárgya, határozója stb., vagy pedig az egyikben más mondattani szereppel fordul elő.

Ismétlődik *a határozó*: Ki sokáig őszi a levest, sokáig él. D. 1:72. Aki jól köt, jól őrdoz. D. 1:71. Aki korán kezd, korán végez. 30:299. Aki hamarébb gyün, hamarébb gyün. 8:370. Közös *az állítmány* ezekben: Aki-nek a basa adja, az isten is annak adja. 2:413. Ki a tehenet erősen feji, vörös tejet fej. D. 1:74. Amit idekűttek, kűtték tiszta szívvel. 6:45. Aki egy medvét ismer, az mind ismeri. 8:138. Aki aszongya, hogy van az ökörnek ojannya, amiye külömben van is, zálogot ad. 6:191. Ami kis cula-bulám van, mind itt van. 8:462. Hát hiszen legyen ami lesz, majd elválík a fárságon, ussincs má messzi. 8:227. Tanít az Isten, aki tanít [de nem én]. 9:87. Ilyen ismétlődés van *attrakciós* mondatokban is: Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lessz. 8:377. Amejék esztendőbe sok mogyoró terem, abban a zesztendőbe[-n] sok leány megyen férjhez. 13:89.

A közös mondatrész azonban rendszeren csak az egyik mondatban (a relativ mondatban vagy a főmondatában) fordul elő.

Ki mindent, senkit se szorít. D. 1:74. A lőán híre a kiráő is őjutott, aki hogy kiporóbájjo a lőánt, magáő hívatta [a lőánt]. 15:231. Mingyárt akkorát kondítok [az ostorral], hogy akinek be nem lesz abroncsolva a feje, szétreped [annak a feje]. Ngy. 1:392. Na szívem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami [baj] volt is, elműlt. Ngy. 2:453.

Szintén eléggé gyakori szórendi jelenség az, mikor *a vonatkozás nem tűnik ki azonnal*, vagy nem várnánk a főmondat után mellékmondatot, vagy pedig más alannyal várnók; a mellékmondat állítmánya sokszor tévesen vonatkozik valamely szóra, a nyelvérzék és a gondolkodás megzökken. Néha az ilyen eseteket *értelemszerinti vonatkozásnak* lehet nevezni.

1. eset: a relativ névmás távol esik attól a szótól, amelyre vonatkozik.

Egy bolond is olyan követ taszithat a kűtba, kit tíz okos sem tud kihűzni. 30:366. Nincsen már nekem senkim e világon, kinek elpanaszoljam

bajomat. Ngy. 2:346. Szép fekete hat ló, könnyű-járó hintó, kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11:384. (a 3. esetben is sorolható). El is vitték a darabantok s bevették a fehér medve tömlőcébe, akinek két nap nem adtak semmit enni. Ngy. 1:481. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ott feküdt ájulva a pítar földjén, kivette a kendőket. [A két utóbbi példában a relativ névmást a birtok választja el a birtokostól, amelyre a névmás tulajdonképpen vonatkozik.] Annak a kirájnok a lányát veszi é, akivé azelőtt csatázott. 7:184. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz. Ngy. 2:456.

2. eset: mikor a vonatkozás első pillanatra nem tűnik ki világosan, mert nem a névmás előtt álló szótól függ a relativ mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól:

Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1:329. Egy se betyár [t. i. az], ki gyalog jár, ki bodorszörű paripán nem jár. Ngy. 1:303. Megy honvédnek, megy huszárnak, aki arra való. Ngy. 1:578. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Nem is legény, ki nem pipás. Ngy. 2:124. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2:116. Zsándár legyen, aki bezár. Ngy. 2:64. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6:227. Göcsej. 'Hogy a kórság gyűjjön rád, vessen fel a szél te!' „Hujjon a kebelibe aki mondja“. 9:133. Eb aki bánnya, kutya aki szánnya. D. 1:60 Ember fogad fogadást, eb aki megállja. D. 1:56. De a kirájné gondóta magába, ember teszen fogadást, eb aki megájja. Ngy. 1:404.

Természetes, hogy a felsorolt mondatok mindegyikében a relativ mondat követi főmondatát.

3. eset: A relativ mondat állítmánya néha tévesen vonatkozik valamely szóra, elfelejtik a viszonyítást:

Kinek reménye nádszára támaszkodik, könnyen lehajlik. D. (nem ő hajlik le, hanem a r.) Ki a mézet megízlelte, nehezen hagyja abban (de nem a mézet, hanem az ízelet.) D. Kezén marad, aki szurkot forgat (a szurok marad a kezén.) D. Kinek az apja akasztófán száradott, azt a fia se kerül el könnyen. D. Annak a gyereke nehezen tanú meg beszényi, akinek az anyja etagaggya, hogy viselés. 6:228. (t. i. az a gyerek). Amilyen az anyja, olyan a jánya. 9:133. Nehéz visszaadni annak az embernek az orrát, melyet részegkorában leharapott valaki. D. Mely galambot megmellyesztett a kánya, annak tollátul is fél. D. Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. (e. h., ha mit nyelvvel tűzöl valakire . . .)

Az efajta példák csak gyéren fordulnak elő.

4. eset: A beszélő gyakran elfeledi a vonatkozást; ilyenkor a relativ mondat főmondata nehezen állítható helyre; a relativ mondat sokszor más mellékmondatnak (leginkább a föltételezőnek) képviselője.

Aki kitanájja, egy pim bor az ára. 7:234. Aki eszt a szép köszöntést é tuggya mondani, ép pint bor az ára. 7:46: [= annak 1 pint bort fizetünk]. Vetek belé kik violát, de bokros, aki asztat leszakassza, de bajos (= annak vesződnie kell). 11:48. Aki máma szántani akar, egész jó idő van. Ny. [= ha valaki]. Ugyan mijen az az élet, aki kettőt-hármat szeret [= annak az élete]. Ny. 2:100. Csőtörtökre ilyen magyarázat vagyon, hogy aki fon este, ördög örül azon. Nyg. 3:229. (= ha vki). Elüőre legiényiség, mer gyün az ellenség, aki hoátra marad, maj ott lész segítség. 29:139. Hát küssebb gyermekik hány esztendő? A biz, aki azt éri, eszend' ilyenkor két esztendő lëssz (= ha valaki). 1:180. Aki reá talál [a gazdagságra], szerencse kell ahhoz. Nyg. 3:234. (= hogy valaki rátaláljon). Szól az ágyú, jön a halál, jó éjtszakát [= vége annak], kit megtalál. Nyg. 1:290. Bizon szép (t. i. dolog), akinek esze nincsen, de mégis szebb akinek van. 10:523. (= ha valakinek; ostoba beszédre mondják). Többe kerül, aki varrat, mintha pénzért vesz [a ruhát]. Nyj. [ha valaki, de lehet annak is]. De jó akinek olyan kis lánya van, ha éviszik a zaptyát katonának, oszt mögsirati. 8:517. (= ha valakinek). Ugy van, ki a patkóhoz veri a garast (= aki megissza; úgy jár az . . .) 30:490. Így van, kinek méreg van a szívében; így fizetnek a katona életben [= így jár az . . .] Nyg. 2:39. Ittunk aggyig-ameggyig no, akinek testyibe tött. 20:43. [a főmondat nem teljes; ehelyett ittunk . . . és ivott mindenki közülünk, akinek . . .].

A relativ mondatot ilyen esetekben gyakran csak a relativ névmás teszi azzá; a más mellékmondatokhoz való átmenet szinte szembeszökő.

Összetett szórendi jelenségek.

Az *attrakció* gyakori a relativ mondatokban, a népnyelv és az irodalmi nyelv egyaránt használja. Attrakció alatt azt a szórendi jelenséget értjük, mikor a főmondat valamelyik része a mai köznyelvhez képest egészen szokatlanul a relativ mondatba kerül. Ez a belevonás olyformán történik, hogy a relativ névmás valóságos jelzője lesz az illető mondatrésznek, a mutató névmás pedig legtöbbször elmarad. Ez a használat, lehetséges, hogy a melléknévi névmások (*akármilyen, amilyen, ahány, amennyi, amekkora*) használatának analógiájára keletkezett, de két szerkezet keveredéséből is fejlődhetett; pl. Amejik ember ügyes, megél az a jég hátán is (Km): valószínűleg ezen két mondat egymásrahatásából keletkezett: Az az ember, aki ügyes, megél . . . X Valamely ember ügyes, megél . . .¹

¹ L. Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben. NyF. 19. sz. Ugyancsak ötöle való a felosztás is.

1. A főmondat alanya lesz a relativ mondat alanyává ezekben :

Mely mag a dértül fél, későbbre kél. D. Mely juh sokat beteg, kevés gyapjat ad. D. Amék kutya eccő átúszí a Dunát, többször is átúszí a ! 6 : 130. Amejik ember ügyes, megél az a jéghátán is. (Km.) Amely ember sok édest nyal, keserút is fal. 6 : 519. Aki jó magyar ember e vidéken megfordúlt, szinte önkénytelenül kívánja. B. H. 1905, XI. 26. 32. I. Ami kis culabulám van, mind itt van. 8 : 462. (öltözet). Ollyan ő mint amely pap az ünnepet hagyja s maga meg nem tartja. 1794. 30 : 366. A nyújtóba ammi szeg van, az ágosfa. Ny. F. 33 : 18. (érdekes inverzió). Ami kicsídje van, az is kihúll a kezéből. 10 : 39. Háromszék (e. h. az a kicsi is kihull a kezéből, amiye van).

A főmondat tárgya lesz a relativ mondat alanyává ezekben :

Nem egyebet kívánok, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit. Ethn. 3 : 362. Osztéğ aki víz lecsurog, mek ké ményi. 8 : 44. Peig úgy akartam, hogy magam szöjöm még, ami kis fonalam lész. 2 : 324. Vigyázz fiam, amejig gyerek szófogatlan, mégveri az Isten. Ny. Posztíccsa el a fekete fene, amennyi héába való teremtés tapossa az isten főggyit. 4 : 32. Amind ment, amennyi hargas fa vót, mind megegyenesítette, amejik egyenes vót, mind meghargasította. 8 : 466. Ami kis buzánk vót, éverte a jég. Ny. A király csak úgy adhassa nekik oda a leányát, ha ami kenyer van a városba, min megeszik, ami bor van, mim megisszák. 8 : 376. Sepsi-Uzon. Magatok osztán ne gondojjatok semmivé, ögyetek, igyatok, még ami katonátok van is, eresszétök mind haza szabadságra. Ngy. 1 : 420. Kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egészségire. 29 : 94. (Kinek-kinek sz. I. k. j. e. azt a kicsit, ami jut).

A főmondatnak más része lesz alannyá :

Mely kutya megharapta, meggyógyúl annak szőrével. Dug. 1 : 60. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (= pénzre is néz, ha megházasodik). 30 : 486.

2. A főmondat alanya lesz a relativ mondatnak tárgya :

Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára. 6 : 516. Mejj galambot megmellyesztett a kánya, (az) annak tollátul is fél. D. Amej mesét mondok, igen tréfás mese. Akarmejjik lovát fogja kem be, jó lesz. Ny. A tekintetés urtú akit rétét vettünk, av vót a zész. Ny. F. 33 : 18. (Érdekes, hogy a relativ névmás mint jelző egyezik a jelzettjével, amint azt a népies attrakciónál láthatjuk.).

A főmondat tárgya vagy egyéb mondatrésze lesz a relativ mondat tárgya :

Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hódújuláskor ki köll vinnyi a zudvarra. 7 : 86. Látnak egy embert, aki szántott, s ami földet fel-szántott, mincsak ette-falta föl. 8 : 376. Helyrehozom, ami kárt tettem. W.

Phr. culpa a. Ami kicsit tuttam, rég éfelejtettem. Ny. Ami rosszat csak tud, mind rám kenyi. Ny. Amely lyukat bedughatsz a kis ujjaddal, ne dugd be azt az öklöddel. 2:286. Amely ebet bott köllâ a nyúl után hajtani, so se esznek annak â foktábú. 7:520. Amik számokat a pók főköti a hallóba, tödd a lutriba, nyersz. 4:33. Amit írást kűdöttem vót a feleségemnek, hogy (mivel) megmásóta vót, hát azétt kérdeztem, hogy többet és tudna [a tárgyragot a jelző relativ névmás is fölvette]. Mely kutyát meg akarnak ölni, veszett nevét költik. D. 1:53. Amejik kutyát bottal kergette a nyúl után, ne várj sokat attól. 30:400. Ami keveset ettem, avvá köll túrnöm estig. Ny.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak birtokos jelzője vagy határozója lett.

Amelyik kutyának veszett nevét kötik, veszni kell annak. 29:188. Amely ebnek veszett hírért kötik, annak veszni kell. Ny. Amék határon hót testét visznek körösztil, azt elveri a jég. 8:377. Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lesz. 8:377. Amely ház udvarába bebög az elzúlló tehén, annak a gazdasszonya vetté el a hasznát, rontotta még. 4:35. Amely kenyéren összevevessznek a testvérek, azon össze is békélnek. 6:318. Amely ítelekkel eddig kedveskedtem, Szakácsnékat mellé frisseket szereztem. (lak. v.) 9:562. Amel házná kis gyerök van, ott a vendégnek lē muszáj únyi (= annál a h.) 7:475. Amelyik özvegyasszony-nál az éjjel hálánk, annak a tehenét épen most eszik a farkasok. Ngy. 3:412.

Az attrakciónak másik fajtája is van, mely úgy jó létre, hogy a relativ mondat azon szó elé helyezkedik, amelyre vonatkozik; más szóval a jelzői mellékmondat valóságos jelzőjévé lesz az illető szónak. Ez tehát *relativ mondat alakjában kifejezett jelző*, a relativ mondat helyileg is jelzettje elé kerül. Az előbbi attrakciós szerkezet hasonló ehhez, de formára eltér a kettő. Az előbbinél a relativ névmás mint jelző közvetlen a jelzett szó előtt áll, míg ez utóbbinál a jelzöt és jelzettjét a relativ mondat tagjai szétválasztják. Ezt a kedvelt népnyelvi szerkezetet *népies attrakciónak* nevezhetjük.¹ E jelenségnek magyarázata könnyű. Az előbeszédben a főfogalom nem jutván azonnal eszünkbe, előrebocsátjuk tehát a rávonatkozó mellékmondatot s csak a mellékmondat igéjének kimondása után illesztjük be ugyanezen mellékmondatba. Így lehetséges, hogy nyelvünkben jelző (úgy mint az értelmező) esetben egyezik a jelzettjével. A rendelkezésünkre álló példákat ugyanazon csoportokba oszthatjuk, mint az előbbi attrakciós szerkezetnél:

¹ L. Galambos D. Nyr. XXXV: 451; és Ny. Fü. 37:53. Bacsó: Adavld. nyj.: rel. mondatok népies szörendje.

1. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak alanya lesz :

a) átkerül a főmondat alanya : Azt tartják, hogy aki úgy korán gyűn fog, nem lesz állandó. 6:172. Aki Magyarországon lakik ember, az csak ojan, mint én. Aki ément patikárusné, az adta neki ajándékba. 35:452. Ki reggel jön vendég, nem marad éjtszakára. 30:491. Aki volt icce, nagyobb a mai féltiteresnél (Sümeg). Aki utánna gyűn szakasz, az nagyon nehéz. 35:452. Még maj az gondolják, akik ére gyűnnek népek, hogy a szeretőmet várom. Ara akik vannak bótók, mim be vannak zárva. Akik ére mentek embérék, mind látták. Akik gyűttek hozzánk legínyek, mind ojan szépen beszét hozzám. Ny. Füz. 37:53. Akki gyűtt kocsi Bándrú, ah hozott haza. Ny. Füz. 33:18.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze : Aszonta a gyereék, hogy úneki más nem köll, mind aki azon a rozsdás szegen van gyűrű, aszt aggyák neki. Ny. Füz. 9:52. A hannagy előhíttá a katonákok, ami lekcifráp káromkodás, hát mongyák é. Szégygýték fő, ami hullik szilva. Ott ami vót régi Major-féle szöllő, aszt vettem meg. Ny. F. 37:53. Aki rossz vót gyerek és aki rossz vót lány, azt egymás mellé ütették. 35:453. Nem-e annak az ura vót itt, aki itt vót a mútkó padéi asszony? Ny. F. 37:53. Mellik napon hordozkodnak? Hát aki gyűn kedd azon. Tudod arra gyanúsít, aki fát hord ide ember. 35:453. Kifizeti adósságát, s ami megmarad pénz, azzal török búzáat veszen (az eladósodott székely). 10:237.

2. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak tárgya lesz :

a) átkerül a főmondat alanya : Akit a mútkor éhozott fát, hun van? Amit vettünk krumplit, az bizony jó vót. 35:453. Akit elloptak kécncseket, mind hejre-igazodik még többekkel. 8:231. Egyszer előtalált egy rémitő szép palotát, olyan vót, hogy amit csak addig látott palotát, egy se illet volna mellé még csak disznóólnak se. Ngy. 2:447. Ev van tám má ety hetes is, akit most attá vizet. Ny. F. 37:53.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze : Akit most csinálók ruhát, csak kimenőre használok. Tudod, aminőt te kaptá rúzsát, ojat én tizet kaptam. Akit Sárísápra írt leveleket, mind megőriztem. Amit az ember keres pár forintot, azt megeszí. 35:452. Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret [avval], amit levágott vala fát. 8:229. A Viktor [lánynev] tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37:53. Akit mondott gyűrűt, nem akarja odaadni. 35:452. Onnan hozzuk mostan, amit itt nálunk látsz háromszáz forintot s a sok ékes gúnyát. Ngy. 1:178. Osztán akit a szomszédasszonyom adott izzasztót, attú meggyógyút. 35:452.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondat határozója lesz :

Akihez mentek vala lelkiatyához gyónni, az cirkulálá ökö, hogy merték elhagyni a gyereket. 8:232.

A *népies attrakcióval* szerkesztett relativ mondatokban a jelző el lévén választva jelzettjétől, esetben megegyezik vele, *számban* nem mindig, néha a jelzett többesszámú, jelzője azonban egyesszámban áll. Pl. A Viktor tud, akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. NyF. 37:53. Akit elloptak kécseket, mind hejreigazodik még többekkel. Nyr. 8:231. stb. Igen sokszor az *aki* (ki) relativum a jelző: a melléknéviileg álló *aki* relativum közvetlenül a főmondat jelzett szava mellett ma már szokatlan:

A tekintetős urtú akit rétét vettünk, av vót a zésző. Ny. F. 33:18. [sőt itt esetben is egyezik a jelzettel]. Nem [kívánok] egyebet, aki ördög van a világon, hallásam meg valamennyit. Ethn. 3:362. Aki magyar még tegnap látta őtet, villogó szemekkel dicsérte. Esti Ujság. 1905.

A főmondat tagját, mondatrészét gyakran vonja át a népnyelv a relativ mondatba, mert evvel élénkebb, fordulatossabb a beszéd, szereti a velős, rövid, de világos formát. Az *aki* névmás mellett gyakori az *ami*, *amilyen*, *aminő* stb.; az *amely* ma már nem fordul elő.

Ismét másfajta, a népnyelvben csak ritkán előforduló attrakció az, amelyet Galambos D. *görögös attrakciónak* nevez.¹ Lehet hogy gyakrabban él vele a népnyelv, de gyűjtőinknek nem igen tűnt föl. Itt már nem a relativ mondat mutat a rendes irodalmi használatától való eltérést, hanem a relativum főmondatában történik a változás. Ugyanis a relativ mondat a főmondat tagjai közé ékelődik, olyasformán, hogy a relativ mondat tüstént a jelzett szóra következik, azután jő a főmondat többi része. Most tehát a relativ névmás hatása folytán az előlálló jelzett szó a névmás ragját veszi fel, úgyhogy nem illik bele a főmondat szerkezetébe.

Azt a kenyeret, akit a múltkor sütöttünk, úgy-e jó vót? Azt a ruhát, akit a kis Mariskának csinát, úgy-e minő szíp? Azt a fekete fésűt, akit kerestünk, már meg van. Azt a helyet, akit tojásnak néztünk, most turesen áll. Azt a könyvet, amit a múltkor adtam, úgy-e jó vót? Azokat a gyerekeket, akiket a múltkor még itt láttá, már nincsenek itt (e h. Azok a gyerekek, akiket . . .) 35:454.

Ez a szerkezet mégis eltér a görög szerkezettől, t. i. amíg ott a relativ nvm. veszi fel a jelzett szó ragját, itt megfordítva látjuk a dolgot. De ugyanezt a jelenséget látjuk ebben a latin

¹ L. Nyr. 35:434., a példák ugyanonnan valók.

példában: *Urbem (urbs h.), quam statuo, vestra est.* Verg. Aen. 1:573.

A mi népnyelvünkben ez a szerkezet akként magyarázható, hogy még nem ismerjük a főmondat kiegészítő részeit, a jelzett szó tehát a hozzá legközelebb álló névmáshoz simul.

Hasonlóképen a relativum esetébe vonzotta a relativ mondat igéje a jelzett szót ebben: Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret, amit levágott vala fát. 8:229. [e. h. fával; különben befejezetlennek, tökéletlennek érezzük a mondatot; ámbár így is megállhat, ha a főmondatot így egészítjük ki: „avval a fával” és ez esetben a relativ mondatban népies attrakciót látunk].

A felsorolt példák valamennyiében azt láttuk, hogy a főmondat alanya a tárgyesetben álló relativum ragját vette fel; de valószínűleg más mondattani szerepben is megtaláljuk az ilyen egyeztetést.

Mondatkeveredés, mondatvegyülés.

A népnyelvben nagyon ritka a nyelvtanilag szabályos alárendelés. Ha mellérendeléssel, kötőszókihagyással el nem kerülheti, többnyire fölforgatja a szórendet. A mondatkeveredés lényege az, hogy a mellékmondat valamely mondatrésze a főmondat állítmánya elé kerül, valószínűleg azért, mert a képzetnek ez az előtérben álló eleme. A kiemelt mondatrész néha egész kifejezés, sőt egész mondat is lehet. Tulajdonképeni helye a mellékmondat kötőszava után volna. Ez a mondat szerkesztés a nyelvtanilag szabályos mondat mellett sokkal színesebb, fordulatossabb.

a) A relativ mondat tárgya a főmondatba kerül, bár a főmondat igéjének nem lehet tárgya. Leginkább használatos ez a „van . . . aki . . .” szerkezetnél.

Eszt a kis maradékot má nincs aki megégye? Ujságot nem vót, aki óvasott vóna. Ny. F. 37:51. Haldoklik az asszony: nyitott szempilláit nincs aki befogja. Nyg. 3:57. Kendet sincs az az Isten, aki kiállná. Ny. De mit volt mit tenni, már megesett, a megtörténtet pedig nincs istennek az a teremtese, aki meg nem történtté tegye. Nyg.

b) A főmondatnak állítmánya elé a relativ mondatnak valamely más hangsúlyos mondatrésze kerül:

Ennek az embernek nincs az az Isten, aki kedvire tudna tenni. Ny. [E két mondat egymásra hatása: Nincs az az ember, aki k. t. t. + az Isten

se tudna k. t.; vagy talán 'nincs az az ember' analógiájára; de lehet, hogy „nincs az az Isten teremtmése”-ből rövidült meg]. Ezén asztán emből légyén, aki ê tud mënni. Bizony én rãm sincs má, aki gondot visène. Ny. F. 37:52. A szegénynek nincs miből adózni. D. Se testyinek se lelkinék nincs hová lenni. 3:30. A télen nem tom lëssz-e mit ennünk. Ny. Ezem má van mit fogni. Ny.

A kiemelt mondatrész rendszerint valamely határozó, amelynek helye a kötőszó után vagy a relativ mondat végén volna. Néha nem is venni észre azonnal, hogy a mellékmondat tagjait a főmondat választja szét, mert a kiemelt határozó a főmondatba is beleillik.

A mondatvegyülésnél a főmondat és a mellékmondat tagjai olyan szoros kapcsolatba kerülnek, annyira összekeverednek, hogy alig lehet részeit egy mástól pontosan elkülöníteni. Tulajdonképpen itt összetett mondatkeveredéssel van dolgunk:

Jó gonygyát viselém: mindég aszt adok neki, amit tudok hosz szeret. Nincs semmi a világon, amihön ú asz në hinné hogy ért. Annak segítët, akinek fét hogy nincs igaza. Maj mëglátom kisasszon, ha behozom [a bort], hogy mijen sebëssen lëssz aki mëgissza. Ny. F. 37:53. A király kihirdetette az egész országban, hogy aki a gyűrűjét meg tudja mondani hogy hol van, úrrá teszi. Ar, 254. Nem állotta mëg, hogy bé ne mennyen abba a szabába, amejikbe aszonta vót a vasfogú bába, hogy bé ne mennyen. 12:525. Itt a zakasztófa alatt van ajan víz, mejikkel ha megmossák a szemeket, megjön a szemek világa.

Ezen mondatvegyüléseknél a mondatok maguk mondatrészek gyanánt szerepelnek s a hangsúly szerint alakul a szórendjük.

A relativ mondatokkal helyettesített más mondatfajok.

A magyarban a melléknévi mondat szerepköre nem oly tág, mint a latinban, azaz ritkán fejez ki mást, mint egyszerű melléknévi vonatkozást. Eltérést leginkább csak a régi íróknál találunk, ez is latin hatás. A relativ mondatnak tehát a szerint hogy milyen mellékmondatához áll legközelebb csak elvéte van megengedő, célhatározó, stb. jellege.

A határozatlan névmásokkal szerkesztett relativ mondatok legtöbbje vagy megengedő jellegű vagy fokozó értelmű. A relativ névmás összetett és pedig *vala-*, *bár-* és *akár-* előtaggal. Leggyakoribb az *akár-* összetétel, a *bár-* a népnyelvben nem használatos. A *vala-* összetétel kezd elavulni; *valamely*, *valaki* mint

relatív névmás már sem a népnyelvben, sem az irodalomban nem használatos; többi alakja: *valahány*, *valamennyi*, *valamicsodás* szintén avulóban van, helyette az *ahány*, *amennyi* szerepel:

Valamennyi gácsér ruca, mind göndör annak a farka. Nd. Valamennyi kis leány van, mind hamis. Nd. Valahám menyecske csak van a világon, min jó vóna neki. Ny. Vigye el az ördög, valahány rossz kölök van a világon. Ny. Akarki tette, de okosan tette. Ny. Akarmi károd lesz, mekfizetem. Ny. Akarmibe fog, semmi se sül el neki. Ny. Bánom is én, akarmit is beszének. Nd. Nem kell nekem senkinek a leánya, akarhogyán kér is, akarmit ígér is, hiába. Nd. Akarmennyit dógozok, nem érik be vele. Ny. Akarmennyit istenkettem neki, nem fogadott szót. Ny. Akarmejjiket kérdeszttem, és sé tulta. Ny. Am má nem igaz! Nem hazudik az én fiam, akarmijen csintalan is. Ny.

Gyakran használunk relatív mondatokat állapothatározásra is, vagyis a *relatív mondat állapothatározó mondat helyett áll*:

Néköm amennyi bajom van, elég volna hatnak is. Ny. Amennyi esze van, kitelik tülle. Ny. Az a por, amilyen meleg volt, úgy megsütötte a hátam. (D.-túl.) Amijen jó gyereök az én Jóskám, mindenki szereti. Ny. Amijen jó dóga van, a püspökkê sê cseréne. Ny. Amijen komisz nyelve kennek van Mári néni, az Isten örözzön tülle. Ny. Gondútam én, amillen böszmeforma, szeleburdi az e kiskerbe nízó fejrénép. 30:488. (hogy így jár.) Ez a gyerek csuda hogy a világon van még, amilyen beteg e' vót. Ny.

Ez a mondat szerkesztésmód rövidebb is lehet; ilyenkor már jóformán elveszíti relatív jellegét.

Amijen hóbortos, még megver. Ny. — Amijen bolom, még méktészi. Ny. Asz monta, hogy amég . . . oda nem aggyák, soha nem haggya ê a poklot, mijen jó neki ott. 8:184.

A *helyhatározó mondat jelzői mondatul is szolgálhat* helyet jelentő főnevek mellett; ilyenkor hol = amelyben v. amelyen; hová = melybe v. melyre. Ez a használat ma már általános, megszokott; egyáltalán nem tekinthető hibásnak:

Egyszer beküldte az öreg halászt abba a városba — mert közel volt hozzájuk — ahol a király lakott. Ar. 93. Harmadnap abban a városban volt vásár, ahol a királyfi lakott. Ar. 282. Szeretném (!) tehát olyan birodalmat földözni föl, ahol a halálnak nincs hatalma. Ngy. 1:364, 367. Másnak kell [a gyereket] adni, idegen emberek közé, ahol tán soha se talál apja helyett apát. Ar. 44. [Tehát személyek után is].

Legkevésbé feltűnő ez a szerkezet akkor, mikor a főmondatban maga a jelzett főnév helyhatározó:

Hajtsd ki fiam ezt a kecskét legelni, de olyan helyre hajtsd, ahol jól lakhatik. Ngy. 1 : 453. Ez az a híd, honnét a hídpadlást a testvéred haza vitte. Kríza Vadr. 440. (= melyről.) A feleségét úgy szerette, hogy még a helyét is megfűta, ahová leült. Ar. 86. Elindultam, hogy majd valami jó helyet keresek magamnak, ahová lefeküdjem. Ar. 280.

A népnyelv szereti az ilyen mondatokban a relatív névmásnak helyhatározóval való helyettesítését.

Vannak olyan relatív mondatok, amelyek részint relativumok, részint hasonlítóok. T. i. a relatív névmás nem a főmondat ugyanazon mondatrészére vonatkozik; hanem egy másik fogalommal hasonlítja össze. Ezen mondatokat, mivel a relatív mondat és a hasonlító mondat határán állanak, *hasonlító relatív mondatoknak* nevezhetnők:

A vásáron annyi vevője gyűn, amennyi majorság vót az udvaron a marha körül. 7 : 230. Ahány ház, annyi szokás. (Km.) Valahány csepp esik rája, annyi áldás szálljon rája. Nd. Ahány napra szen György nap előtt zöng a zég, annyi frt lössz egy köből búza ára. 4 : 83.

A melléknévi mondat szerkezete gyakran összekeveredik a hasonlítóval, de csak a mint kezdetűekben. A módhatározó és a hasonlító mellékmondatokban mint amilyen, mint amennyi mondatkezdet rendesen középfokú és tagadó mondat után áll:

Többet kaptam, mint amennyit reméltem. N. Nagyobbnak tünteti fel a dolgot, mint amilyen. N. Olyan bolondnak ne nézzen, mint amilyennek lát-N. Még ójjan erőset se láttam napom csillagjában, mint te ehejt amijjen vagy. 29 : 536. A szoros fogság után annyi kincset adának a 12 tolvaj, hogy szinte 1000-annyi vót, mind ami (= amennyi) elveszett vala. 8 : 231. No még asztán nem is vót ám ű ojjan nagyon rossz ember, mint amijennek monták. 7 : 183. Nem nyugottunk annyit sē, mint amien két kutya hossza. Ny. F. 38 : 46. Akkora sincs má a bűribű, mint amennyit a tenyeremre tunnék fótózni. Ny. F. 38 : 46. Fűtyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint amijen szépet láttam a templomba. 14 : 377.

a) A hasonlító mondatból hiányzik a mutató névmás alanyesete:

Görbíti a száját, mint akinek dínnyeföd nem jutott. 10 : 524. (e. h. mint az, akinek.) Örül mint kinek háza ég. (D.) Búsul mint akinek fejére mongyák a kárhóztatást. (D.) Úgy jár, mint akinek a zóra vére foj. 7 : 32. Csak ojan ember, mind akit a fűrű kihány. 7 : 129. Mit settegsz ott, mint aki ludat akar lopni. 15 : 235. Izeg-mozog mint a gyík, mint akit a bolha csíp. 6 : 420.

b) Hiányzik a hasonlító mondatból a mutató névmásnak birtokos, illetőleg tulajdonító alakja:

Ojjan savanyú a képe, mint (azé) aki a kovászt megette. 8:326. Úgy áll a szája, mint aki a turóval észaladt. 10:329. Jól van dolga, mint (annak), aki egy lovon szánt s az sem az övé. 10:427. Ojan rossz kedve vôt, mint akinek kendérföd nem gyutott. 7:183. Csak leesett az álla, mint akit akasztani visznek. Ngy. 2:451.

Mondattanilag teljesen szabályszerű a *mint* elhagyása s a népnyelv sem teszi ki a hasonlító kötőszót az *annál* után:

Nincs annál jobb gané, melyet a gazda a maga lábán viszen ki a szántóföldre. (D.) Nincs jobb kényér anná, akit otthon sütnék. Ny.

Csak ritkán fordul elő, hogy a hasonlító szócskát fölöslegesen kitegye:

Olyan leány, mint amilyen ezrivel akad. N. Ha vóna meri, mint ami nincs (e. h. Ha v. meri (= bátorság), ami n.) 9:331. Csak olyan ember, mint amilyet a fúru kihány. 30:150. (amilyet h.).

Amilyen, minő, mennyi mai nyelvszokásunk szerint rendszeren elvannak a *mint* nélkül, csak az egyenetlen hasonlításban szoktuk kitenni a kötőszót. A népnyelv néha elkerüli a hasonlító kötőszó fölösleges kitételét:

Szép, sē, csúnya sē, amijen lektőb van. Ny. F. 37:42. Mikorra én felkelek, tele legyen a csűr annyi tiszta búzával, amilyet a galamb hord a fiának. Ar. 53. Még ezek olyan maskara mondért sosē láttak, amilyet most én viselők. 8:43. Jaj de jó lēnnē ēkkis pālinka: csak annyi, amennyibe ēl lūd megdöglik (tréfás). Ny. F. 17:58. Amējjeⁿ sorba mēgēszi a kutya a csontokat, ojjan sorba mēnnek fīrhē [a lányok]. Ny. F. 34:137/8.

Mondatcsere.

A *relatív mondatnak* gyakran lehet *okhatározói jellege*, okhatározó kötőszó helyett tehát a *relativum* vezeti be a mellékmondatot:

Kikapott azé, amié (= mert) haszontalankodott. (Ny.; okhat. jelleg.). Hadd egyék meg a csúszó-mászó férgek, amért a királyt úgy rá merte szedni. Ar. 91. Asz monta, hogy [a leányt] amég oda nem aggyák, soha ē nem haggya a poklot, mijen jó neki ott. 8:184. De nem is csodálom, [hogy ilyen haragos], mennyi mīrget köllhet neki miatto megennyi. 30:488. Németgencs. [a kérdő meg az okhatározó mondat határán áll.].

Kérdő főnévi mondat helyett néha relatív mondatot találunk: ez átmenet kérdő és relatív mondat között:

Meglátszik, amelly téjben turo leszen. W. Phras. 11:474. (Megösmerni idejin, mejik tejbü lēssz tūrá. Bajmok. 8:428.) Csak asz mom meg, amijér adod. Ny. F. 33:42.

Gyakran áll *a relatív mondat föltételes mondat helyett is*; ilyenkor az *aki* relativum = ha valaki, pl.

Aki máma szántani akar, egész jó idő van (= ha valaki). Ny. Bizon szíp akinek esze nincsen, de mégis szebb akinek van (= ha valakinek). 10:523. Nbánya. stb, (l. 69. old.)

Relatív mondatokra sokszor hatással lehetnek a célhatározó mondatok, innen van az, hogy a célhatározó mondatban használatos fölszólító móddal találkozunk a relatív mondatban is. Ilyenkor a *relatív mondatnak célhatározói jellege van*.

Édes fiam mit kívánsz? Pénszt amivel megindujj? 8:231. Majd kotyvasztok valamit, amivel az éhedet elüsd. Nyg. 2:381. Kerestek embért, akitű vizet kérjenek. Ny. F. 16:54. Vót aranya, ennivalója meg fütykösse, akivel mást megverhessen, ha bántya. 10:428. Én elmenyek, hogy kapjak valamit, amivel feltámasszuk. 8:467. Aggyon valami ütletet, amivé beverhessem ezt a széget. 9:526. Ek kulacs bor ammellé [jó lenne], ki torkunkat mēkkenné. 8:285. Efutott hát a suszterhó fonalér, amivé a gérce bögyiit bevarrhassa. 7:279. — Ez a használat latinós, azért áll az állítmány sokszor föltételes, illetőleg óhajtó módban.

Külömben is nagyon gyakori a *hogy* kötőszós mellékmondatnak relatív mondatnal való cseréje. A főnévi mondatok közül leginkább a különféle jelzői mondatokban cserélődik fel a *hogy* kötőszó a relativummal. Néha a *következményes hogy-ot helyettesíti a relatív névmás*:

Nincsen az a szíp tál, akki össze ne zördüjjön. Ny. F. 34:16. Egy bolond oly követ vethet a kútba, melyet tíz okos nehezen húzhat ki. D. Senki se oly jó, kirül ne beszéllettek volna valaha. D.

Latinos eredetű, de már meghonosodott az a használat, hogy a *relatív névmással a főmondatnak egész tartalmára rámutatunk*. A népnyelvben is eléggé gyakori, rendszeren előrebo-csátott hosszabbfajta mondat után, amikor a két gondolat nem tartozik szorosan együvé:

Én hála Isten! egészséges vagyok, amit kenteknek is tiszta szívemből kívánok. Ny. (e mondat sohase maradhat el nálunk a levélből.) A Csereklýe Jani mámma kidütötte a tentát, amié asztán jó megnadrágóta a tanító úr. Ny. A sok vita után belép a mēnyasszony, és vele a szüleji, az asztal mellé állanak, mīrē ékezdik a búcsúzóást. 29:284. Csítár. Nyitraid. A kastél tulajdonosa katona-strázsát állíttatott oda, mit jó drágán megfizetett vóna, ha megállhatták vóna hejúket. I:376. Szegedvid. A Mártinás ros ember, mi mihánt (= s e miatt) a zisten is a zemberek is megfizetik nekie. 29:530. Csángó nyj. Hanēm a húsfordításnak is fogása van, mit ű köll mögtönni, hogy a bográcsot . . . mögrázintí az embör. 8:86. Kkhalas.

De ily esetben is magyarosabb, ha a kötőszót kitesszük s a mutató névmást használjuk.

Latinos az a használat is, mikor a relativ mondatban a *névmás mellett még más kötőszó is áll*. A régi nyelvben elég gyakori a *hogy ki, hogy mely, hogy mi* kapcsolat, a mai nyelvben ritkán fordul elő, a népnyelv alig ismeri.

Láttam a zöd császárt átmottam, s annak vóna egy áma-fája, hogy akijen három esztendeje áma nincsen. 10:43. Gyergyószítmiklós. (Érdekes különben, hogy a relativumhoz az *n* rag kötőhangzóval járul; ugyanezt jegyzi fel Zolnai: Fehérmegyei nyelvsajátságok. 30:279.) A fiúkat ők annyira nevelték, hogy míg iskolába adták. Gyergyó. 8:228. Nincsen, hogy mit szítáljanak. 4:237.

Valamivel többször fordul elő, hogy a relativumhoz hátul függesztik a *hogy*-ot:

Nekem kell megtennem, mert látom, nincs aki *hogy* tegye. Adott az Isten nekem annyit, akiből *hogy* megélek. Veszprém. m.

A *hogy* kszó ily kapcsolatban fölöslegesnek látszik, a relativum magában is alárendelt viszonyt jelöl. Korábban ily kapcsolatban a relativum még közel állt az eredetibb határozatlan névmáshoz, amelyből fejlődött, a *hogy* kszó pedig a relativ mondatban kifejezett cél vagy következmény jelölésére szolgált.

Ide tartozik a *ha ki, ha mi*-féle összetétel is:

Ha kire nyelvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. (D.) Ha ki ütheti a fájdalmat, minden perpatvarra még álmában is kész. D. (a szórend is érdekes.). A szivárvány végénél van a világ vége, ha ki oda megy, a szivárvány fölszívja a mennyországba. 22:378. Áracs, Zala m. Ne szóval, hanem kézzel [fogj] hozzá, ha mit akarsz (= ha akarsz valamit tenni.) 1:449. (l. 40 l.).

A hasonló mondatban is előfordul a relativum mellett a *hogy* kötőszó, ilyenkor csak ritkán áll *ahogy* alakban:

Dolgoznak, ki *hogy* tud (ahogy tud). Kitől *hogy* lehetett, vitték mindenfelé. Kriza Vadr. 398. De: Ki *ahogy* kötelezett, úgy oldozkogyék. 6:82.

A relativ mondatok helyettesítése.

A nép egyszerű gondolkodása módja nem igen kedveli a mellékmondatos szerkezeteket: a nép főmondatokban szeret gondolkodni. Hacsak teheti, elkerüli a melléknévi mondatot is.

1. A helyettesítés legtermészetesebb módja a mellérendelés,

mely a gondolatmenetnek a legkényelmesebb; íróink is sok idegenszerűséget kerülhetnének el vele.

a) A mellérendelés egyik módja olyformán történik, hogy a relativ mondatot önálló alakban használjuk, azaz főmondat aláalkítjuk.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy szegény ember, volt neki egy legény fiacskája is. Ar. Megint előtalált egy kis fehér házat, abban is csak egy öreg asszony lakott. Ar. Mindahárom egy-egy nagy kutyává változott: azoknak Nehézmintaföld, Erősmintavas és Jóihall neveket adott. Ar. Volt a világon egy szegény asszony, annak volt egy kis kakasa. Ngy. 1:443. Egyet mondok, kettő lesz belüle. Ny.

b) Másik mellérendelő mód a *relativ névmás kihagyása a mellékmondatból*. A relativ névmás ezen elmaradását a mellérendelő szerkezet analógiájával magyarázhatjuk, sőt ezt sokszor meg is állapíthatjuk. Így gyakran elmarad a relativum, bár a főmondatban levő mutató névmás után elvárnök.

Az ifjúság aranyalma, méltó megőrizni. D. (Vehető azonban appositionnak is, bár a főnévi igenév nem ilyesmire mutat.). A szerencse nádszál, könnyen lehajlik. D. Olyan csikó ez a kese, három faluba sincs párja. Ny. Olyan tyúkom van, a föld alá tojik. 31:532. [tyúkom a föld a. t. \times olyan tyúkom van, amelyik a f. a. t.] Olyan leányom van, szősz a bele. 31:532. Ki látott má ilyen embért, mindig reggê gyün haza. Ny. Hát má hun ne! A Babos (ragadvány-név) olyan legíny, belekötne még az ördögbe is. Ny. Mikor utazott tovább, belejért egy olyan városba, abba egy lélek se vót. Nm. Somogy.

Különösen a költői termékekben marad el a relat. névmás:

Ez a kis lány olyan kis lány, maga jár a legény után Nd. Ez a verem olyan verem, ha nem hiszed, gyere velem, orrodát is belé verem. D. Nekem olyan asszony kell, ha beteg is keljen fel. Nd. (hallani így is: ki, ha beteg is, felkel.).

2. A ritmus, dallamosság vagy rím kedvéért vagy rövidség okáért néha *átalakul az egész relativ mondat igeneves szerkezetté*. Igen szép mondat szerkezet; régente nagyon közönséges volt, ma már feledésbe merült s csak egyes szólások őrzik emlékét: madárlátta [kenyér darabocská], napsütötte, kutyatermettette, ebugatta, főképp szítok-kifejezések; úgy látszik ezekből maradt a legtöbb. Nagy kár, hogy kiveszett, már a nép ajkáról is csak ritkán hallani:

Jobb az Istenölte, mint az ember vágta. D. Könnyen gyült, könnyen hült. D. Későn főző, későn lakó. D. Hamar járó, hamar fáradó. D. A békes-

Batta B.: A melléknévi mondatok népies használata.

ségszerető Istenét kedvellő. D. Talponálló kocsis nagyobb a letérdelt királynál. Mindenhe látó, semmivel bíró. 31:48. Korpa közzé keveredőt megeszik a disztók. 7:32. Van-e kédnek így tevő ludambú? 7:333. Gy.-ját. Csináltatok neki földig érő szoknyát. Ngy. 1:188. Kezeégett gyermek irtózik a tűztől Km. D. 1:73. Messziről jött ember azt mond, amit akar. Egyszer megcsérelt ló könnyen cserébe megyen. D. Erősen felvont íj nagyhamar megszakad. D. Kelj fel disznóteremtette, mert megfognak, kelj fel kutyaferemtette, mert fölakasztanak, ha föl nem kelsz. Ngy. 1:401.

3. Nagy ritkán más mellékmondat is helyettesíti a relatív mondatot.

Könnyen köpi markát, ha tolják szekere farkát. D. A szarka igen nagy mester s olyan fészket tud csinálni, hogy ahhoz a héjja, olyíu hozzá nem fér. Ngy. 1:492. Sohasem lesz olyan társam, mint te voltál édes társam. Ngy. 1:179. (I. a *van . . . aki* szerkezetnél.) — Gyakran a relatív névmást (aki, ami) a föltételes *ha* kszó és a határozatlan névmás helyettesíti: Akárrivel esett találkozása, csak azt kérdezte tőle, nem tudna-e . . . 10:87. Somogy. Még valaki tyúkot nem ütett, aggyig ne adjon el másnok tojást. 10:525. Ha valakit a sors üldöz, azt nehezen viszi a szerencse. 8:41. Ha valakit hideg lő, küggyön é borér, de nő fizesse ki ja zárát. 10:185. Ha valamivel vájok, meglátszik a kezem szennye rajta. 8:462.

Az ilyen helyettesítés a népnyelvben ritkábban fordul elő.

Tartalomjegyzék.

	Oldal
A vonatkozó névmások használata	7
A vonatkozó névmások fölcserélése	10
A mutató névmás használata	13
A relat. m. állítmánya 1. és 2. szem.	16
Csonka relativ mondatok és szerkezetek	17
A relativ mondatok halmozása	21
Többszörösen relativ mondatok	22
A „van mit tenni“ stb. szerkezet	23
Részbeli vonatkozás	26
A tárgyas és tárgyatlan ragozás	27
A számbeli egyezés (congruentia)	28
Egyszerű szórendi jelenségek	31
Összetett szórendi jelenségek	37
„Relativ mondat más mondatfajok helyett. Idegenszerűségek	43
A relativ mondatok helyettesítése	48
